
Předmluva

Jak název práce „Anderson versus Gellner: Typologické srovnání dvou pojetí nacionalismu“ napovídá, je jejím záměrem zprostředkovat a porovnat vybraná hlediska dvou významných autorů, kteří spolu s dalšími připravili intelektuální půdu pro oživení zájmu o nacionalismus po skončení studené války, a využít jejich poznatky k úvahám o budoucím směřování společnosti. Prvním autorem je Benedict Anderson, profesor mezinárodních studií na univerzitě v Cornellu, odborník na historii a politiku Indonésie 20. století a autor knihy „Imagined Communities: Reflections on the Origine and Spread of Nationalism“, která vyvolala tolik chvály, kolik vyvolala kritiky. Druhým pak Arnošt Gellner, filosof dějin, sociolog a sociální antropolog světového významu, jehož nejvlivnějším dílem je kniha nazvaná „Národy a nacionalismus“, přeložená do 10-i různých jazyků. Jak Anderson, tak i Gellner věřili, že nacionalismus v budoucnu jen tak nevyumizí.

Práce si všímá jak historických, tak i sociologických a kulturních důvodů pro vznik tohoto fenoménu a mimo Andersonových a Gellnerových perspektiv zmiňuje i hlediska dalších autorů, kteří se tímto tématem zabývají. Následující text ukazuje, v jakých názorech se tito dva autoři shodují a zároveň v jakých názorech se rozcházejí, co jejich názory formovalo a ovlivnilo. A to prostřednictvím interpretace a komparace jejich ústředních děl: knih „Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism“ a „Národy a nacionalismus“. V jednotlivých kapitolách jsem zvolila rozdílný postup porovnávání. Metodu interpretace volím v souladu s Gadamerovým pojetím dějinného vědomí, které vše, co je předávané tradicí a spadá do oblasti humanitních věd, interpretuje a jehož záměrem není vysvětlovat, nýbrž porozumět. V této práci se tedy budu snažit využít zásady hermeneutiky tak, jak ji vysvětluje Gadamer¹. V hermeneutickém postoji je potřeba neustále kontrolovat, co předjímáme, abychom se neodchýlili ze správné cesty. Odměnou jsou pak člověku nové poznatky. Interpretace a porozumění textu s sebou také nesou nutnost zaujmout nějaké stanovisko.² Tam, kde byla zřetelná časová linie srovnávaných faktů či si to vyžadovalo porovnávané téma, jsem porovnávala příspěvky obou autorů

¹ V kruhové struktuře porozumění je nejprve potřeba odhalit celek zkoumaného, poté vypracovat projekty, které mezi sebou soupeří o vytvoření jednoty významu celku. Díky interpretaci se jednotlivé koncepty nahrazují přijatelnějšími. Kruh se uzavírá potvrzením ze strany subjektu, tedy znovu v celku.

² Gadamer, H.G., Problém dějinného vědomí, Filosofia, Praha 1994

najednou. V ostatních případech jsem nejprve interpretovala každého z autorů a následně jejich myšlenky porovnávala.

Práce je rozdělena do pěti kapitol, které se snaží zachovat kruhový vztah mezi celkem a částí. První kapitola se věnuje nacionalismu obecně – představuje téma nacionalismu a jeho historické souvislosti. Druhá kapitola porovnává životní cesty obou autorů – snaží se vystihnout, kým byli v životě ovlivněni a co mělo zásadní význam na jejich pozdější uvažování – a jejich základní díla, ze kterých tato práce čerpá. Třetí kapitola vysvětluje a porovnává, jak autoři definují národ a nacionalismus, a zmiňuje, jaké ústřední pojmy ve svých dílech používají. Zároveň je konfrontuje s názory a pojmy jiných autorů. Čtvrtá kapitola se podrobněji věnuje jednotlivým stanoviskům jako jsou: důvody pro vznik a rozšíření nacionalismu, etapy jeho vývoje, apod. I zde je text doplněn o hlediska jiných autorů. Poslední, pátá kapitola ukazuje nacionalismus na pomezí konceptu multikulturalismu a obnovování historické paměti a národních identit. Naznačuje, v jaké podobě a zda bude nacionalismus existovat v budoucnosti.

Práce si nebere za cíl vysvětlit jev nacionalismu jako takový. Ani se nesnaží zohlednit všechna myšlenková směřování autorů. Předpokládám, že pro účely této práce postačí, pokud se budu držet základních čtyř otázek, které jsou nastíněny v první kapitole.

Zdá se, že prvky nacionálního myšlení jsou v nás pevně zakořeněné. Téma nacionalismu je zajímavé nejen ve vztahu ke stávajícímu stavu společnosti, ale i ve vztahu k jejímu dalšímu směřování. V podzimním čísle časopisu Přítomnost z roku 2006 uveřejňuje Karel B. Müller svůj článek o vzniku a budoucnosti evropské identity. Zmiňuje v něm rostoucí význam regionálních identit, které podle něj nabývají mezi lidmi stejnou váhu jako identity národní. Mohlo by se tedy zdát, že je nacionalismus, spolu s národními státy, na ústupu. Přesto se stěží vyhneme používání pojmů spojených s nacionalismem. I Müller píše: „Chtějí-li národní státy dostát svým národním zájmům, musejí se vzdát své autonomie ... argument o absenci evropského národa [nebere] v úvahu dynamiku občanského principu při formování kolektivní identity.“³ Například i článek historiků Evy Hahnové a Hanse H. Hahna (Démon Edvard Beneš, Lidové noviny, 3.dubna 2004) naznačuje, že nacionalismus ještě neřekl své poslední slovo: „Dnes populární německé obrazy Edvarda Beneše jsou výrazem sebezahlednosti německých nacionalistů, protože opomíjejí ony aspekty Benešova odkazu, kterými si tento státník získal úctu jinde. ... Vášnivě útoky na Beneše lze proto také vnímat jako jednu formu útoku na legitimitu nároku českého národa na národní

³ Kurzíva dodána.

sebeurčení a zachování celistvosti historických zemí České koruny.“ Jak se tedy s nacionálním myšlením vypořádá teorie multikulturalismu či idea evropského společenství? A naopak. Do jaké míry jsme my schopni vyrovnat se s možnou ztrátou naší národní identity?

Gadamer ve svém díle říká: „Porozumět znamená zprostředkovat mezi přítomností a minulostí. ... dějinné uvědomění ... [je] cestou, jež je nám dána, abychom dospěli k té odjakživa hledané pravdě.“⁴ Tato práce sice nemá v úmyslu být výčtem uspokojivých odpovědí na problémy dnešní doby, měla by však ukázat možné cesty uvažování a napomoci lépe porozumět této problematice.

⁴ Gadamer, H.G., Problém dějinného vědomí, Filosofia, Praha 1994, s. 53.

Nacionalismus – obecné uvedení do tématu

„Nacionalismus“ i „národ“ jsou velice obtížně definovatelné pojmy a nedá se říci, že by existovala všeobecně uznávaná, vyčerpávající a zároveň stručná definice těchto pojmů.

V dalších kapitolách se budu věnovat konkrétním definicím těchto pojmů, na začátek však můžeme zmínit, co o nacionalismu říká Otevřená encyklopedie Wikipedia: „Nacionalismus je ideologie zrozená v 19. století. Vychází z patriotismu, je založen na pojmech národ, etnikum a etnická příslušnost a národní identita... Později se stal nedílnou součástí politického i společenského diskurzu, politických doktrín i argumentací... Nacionalismus je kolektivní vědomí soudržnosti k jednomu národu, etniku či území, jež je motivováno snahou o dosažení autonomie či úspěšnou expanzí na jiná území.“

Nemožnost jasné definice nacionalismu souvisí především s tím, že se podoba nacionalismu v průběhu dějin měnila, a to v závislosti na regionu, období a dějových souvislostech.

Jak už bylo řečeno, nacionalismus bývá považován za kolektivní ideologii, tzn. že je potřeba jej slučovat se skupinami a nikoli pouze s jednotlivci. Nacionalismus definuje skupinu jako národ na základě rozličných kritérií. Tato kritéria rozhodují o tom, jaké rysy národa bude skupina vykazovat a jak se bude lišit od národů jiných. Mezi nejčastější charakteristiky národa patří společný jazyk, kultura, dějiny, území, které jeho členové trvale obývají, a někdy také náboženství.

Obecně zmiňovaným jevem nacionalismu je myšlenka, že každý národ má právo na vlastní nezávislý stát. Nacionalisté pak zpravidla pohlížejí na vývoj a rozvoj svého státu přes síto své vlastní ideologie. Často upřednostňují zájmy svého národa před celkovým rozvojem širšího společenství států.

U nesamostatných etnik přispěl nacionalismus k formování národního uvědomění a dosažení národní nezávislosti některých z těchto etnik. U již existujících státních národů posiloval jejich vnitřní úsilí hospodářsky předstihnout ostatní soupeřící státy.

Ačkoli se někteří autoři domnívají, že je existence národů přirozená, převažuje spíše názor, že národy vznikají teprve v moderní době, a proto je nesmyslné hovořit o národech a nacionalismu v souvislosti s dějinami před francouzskou revolucí.

Vznik nacionalismu se obecně datuje do období po Velké francouzské revoluci, jeho náznaky však můžeme spatřovat již v dílech dřívějších myslitelů, jako byl Hegel či Rousseau. Samotný termín nacionalismus se poprvé objevil ve spisu francouzského kněze Augustina Barruela⁵. Osvícenství – a státoprávní změny, které jej celé 19. století doprovázely – poskytovalo vzniku národů a nacionalismu rozsáhlou živnou půdu. Proměna etnika v národ byla nicméně podmíněna a ovlivněna různými silami. Krzysztof Pomian ve svém díle „Evropa a její národy“ zmiňuje šest sil, které měly vliv na vznik národa a jeho následné podoby. Je to: vládnoucí dynastie, stát, jeho elity, územní uskupení, církev, a jednotlivé národy nebo jejich části. Někde došlo k nacionalizaci, jinde přežil absolutismus a některé národy o svůj stát dokonce přišly.⁶

Souběžně s pojmem národa a nacionalismu se ve společnosti objevuje představa člověka jako občana a s ním i koncept lidských a občanských práv, který se v některých případech stává oporou a východiskem národních buditelů. Ve Francii roku 1789 se z poddaných francouzského krále téměř přes noc stali občané francouzského státu. Z Francie se tato myšlenka začala šířit do dalších zemí, jejichž vrchnosti ve strachu z nových pořádků proti Francouzské republice bojovaly. Tyto boje však ve výsledku daly vzniknout pocitu národní semknutosti a jednoty, který se pak dále vyvíjel v závislosti na okolnostech panujících v jednotlivých zemích. Mocnosti se po obnově královlády ve Francii sice snažily udržet dosavadní státní zřízení v podobě Státní aliance, v řadě zemí se však již v polovině 19. století dostaly ke slovu národně osvobozené počiny. Některé národy již v této době dosáhly politické autonomie, ostatní mohly fungovat pouze včleněné do větších státních celků – to ovšem jejich touhu po národní autonomii neoslabilo. Naopak formovalo ji do národních obrození, která svého úspěchu došla většinou až po první světové válce. Národní stát se stal základní normou. Národy se dokonce stávají tím, co konstituují dějiny. Všeobecně jsou jim přisuzovány charakteru individuů (Italové jsou žárliví, Poláci katoličtí...). Montesquieu tvrdí, že národům je možno porozumět díky „duchu zákonů“ – ligaturám, které daný národ konstituují a které jsou ovlivněny klimatickými podmínkami.

⁵ Augustin Barruel žil mezi lety 1741 a 1820; proslul především svojí konspirační teorií, ve které tvrdil, že Velkou francouzskou revolucí zosnovaly tajné spolky (Mémoires pour servir à l'Histoire du Jacobinisme). V roce 1793, poté, co byl nucen utéct do Anglie, napsal knihu *Historie du Clergé pendant la Revolution Francaise*.

⁶ Pomian, Krzysztof, *Evropa a její národy*, Mladá fronta, Praha 2001.

Velké a ploché země tak mají tendenci k diktatuře, zatímco uzavřené země směřují k demokracii.

Myšlenka nacionalismu se díky expanzivním zájmům evropských mocností rozšířila i do mimoevropských oblastí, tzv. kolonií. V průběhu 20. století, v době národně osvobozeneckých snah obyvatel těchto kolonií, hovoříme o dekolonizaci. V této době také nacionalismus nabyl různých, i negativních podob – jeho náznaky nalezneme v různých antisemitských hnutích a jiných projevech rasové nesnášenlivosti (nacismus, fašismus, apod.). Nacionalismus, který byl původně spojován s liberálními koncepty a kterého se ještě během 19. století ujaly i národně-sociální strany, se tak stal ve 20. století díky své přizpůsobivé podobě dokonce i oporou diktátorských režimů.

Odborníci, kteří se věnují tématu nacionalismu, nejčastěji debatují o čtyřech zásadních otázkách. První otázkou, kterou se každý zabývá, je otázka definice pojmů „národ“ a „nacionalismus“. Druhá otázka se zaměřuje na stanovení doby, kdy se národy prvně objevily. Už v této otázce se teoretici nacionalismu dělí na tři výrazné proudy. První skupina (**nationalists**) považuje národy za součást přirozeného řádu, za něco, co je na světě již od počátku věků ve stále stejné podobě. Druhá skupina (**perennialists**) tvrdí, že národní identita zůstává neměnná, národy na sebe ovšem mohou v různých obdobích dějin brát rozličnou podobu, mohou dokonce i vymizet. Třetí skupina (**modernists**), jejíž názor je v současnosti převládající, považuje národy za zcela moderní a nově vybudované. Anthony D. Smith ještě rozlišuje mezi přístupem modernistů a post-modernistů. Zatímco je pro modernisty minulost irelevantní, pro post-modernisty je zásadní, neboť jim v podobě tradic (díky jejich výběru, vymyšlení a směřování) poskytuje materiál pro politické ospravedlnění existence určitého společenství.⁷

Třetí skupina teoretiků se zaměřuje na zbylé dvě otázky: jak se národ a nacionalismus vyvíjel a zda byl do mimoevropských oblastí vyvezen či mohl vznikat a vyvíjet se nezávisle na různých místech.

Vzhledem k tomu, že oba autoři, které chce tato práce porovnávat, přísluší ke třetímu proudu teoretiků nacionalismu, vynechávám záměrně myšlenky autorů, kteří přísluší k prvním dvěma skupinám. Ráda bych nyní ovšem zmínila názory některých relevantních autorů a pokusila se tak nastínit obraz diskusí na zúženém poli tohoto tématu.

⁷ Převzato z úryvku Smithova článku „Gastronomy or geology? The role of nationalism in the reconstruction of nations“ pro časopis Nations and Nationalism na webové stránce <http://www.nationalismproject.org/what.htm>

Definice pojmu národ je předmětem neustálých debat a rozkolu uvnitř akademické obce, proto je vhodné v krátkosti nastínit, jakým směrem se ubírají teorie a názory jiných autorů. Podle Miroslava Hrocha je národ charakterizován třemi základními jevy: vyšším stupněm komunikace směrem dovnitř, kolektivní paměť a konceptem rovnosti všech příslušníků národa jako členů občanské společnosti.⁸ Ernest Renan naopak za hlavní charakteristiky národa považuje rasu, jazyk, náboženství, společenství shodných zájmů, teritorium a duchovní potenciál, který považuje za nejdůležitější složku národa.⁹ Otto Bauer označil národ za „společenství lidí, kteří sdílejí stejný osud“.¹⁰ E. Lemberg označuje národ za objekt nacionalismu. Také tvrdí, že se nacionalismus jakožto ideologie může vázat k různým znakům národa, jelikož žádný z takových znaků nemá obecnou platnost.¹¹ Elie Kedourie a podobně i John Breuilly považují nacionalismus za doktrínu.¹² Hans Kohn tvrdí, že „nacionalismus je politické přesvědčení, které představuje základ soudržnosti moderních společností a legitimizuje jejich nárok na autoritu“¹³, přičemž rozlišuje mezi nacionalismem západním a východním. Na západě podle něj vzniká umírněný a literární nacionalismus tím, že se lidé sdružují kolem politické instituce budované na zásadách liberalismu. Na východě se naopak utváří nedemokratický a konzervativní nacionalismus, způsobený sdružováním lidí kolem lidové kultury. Francis Fukuyama tvrdí, že „nacionalismus je specificky moderní fenomén, protože nahrazuje vztah panství a rabství vzájemným rovným uznáním. Není plně racionální, neboť omezuje toto uznání na příslušníky určité národnosti nebo etnické skupiny.“¹⁴ Richard Handler definuje nacionalismus mimo jiné jako jednotu zahrnující rozdílnost – jednotliví členové národa se mohou lišit, sdílí ale základní vlastnosti, které vytváří jejich národní identitu.¹⁵ John Breuilly tvrdí, že pojem nacionalismus odpovídá politickému hnutí, které hledá a zakouší moc státu a obhajuje toto jednání nacionalistickými důvody.¹⁶

⁸ Hroch, Miroslav, V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě, Lidové noviny, Praha 1999, s. 10-11.

⁹ Renan, Ernest, Co je to národ?, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 28-33.

¹⁰ Bauer, Otto, Národnostní otázka a sociální demokracie, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 37.

¹¹ Lemberg, Eugen, K psychologii nacionalismu, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 71-74.

¹² Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 100, 318.

¹³ Kohn, Hans, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 87.

¹⁴ Fukuyama, Francis, Konec dějin a poslední člověk, Rybka Publishers, Praha 2002, s. 256.

¹⁵ Převzato z úryvku Handlerovy knihy Nationalism and the Politics of Culture in Quebec na webové stránce <http://www.nationalismproject.org/what.htm>

¹⁶ Převzato z úryvku Breuillyho knihy Nationalism and the State, tamtéž.

Anderson versus Gellner

Dříve než se pustím do samotné komparace pojetí národů u těchto dvou autorů, ráda bych se chvíli pozastavila nad nimi samotnými. Názory a myšlenky každého z nás jsou zpravidla formovány podmínkami, ve kterých žijeme, a lidmi, se kterými se během našeho života setkáváme. Nejinak je tomu i u pánů Andersona a Gellnera. Proto se pokusím nastínit, do jakého prostředí se narodili, co a kdo měl na jejich směřování životem největší vliv. Předpokládám, že nám toto srovnání umožní lépe pochopit původ některých jejich myšlenek.

2.1. Životní cesty autorů

9. prosince roku 1925 se v Paříži narodil židovským rodičům Arnošt Gellner. Svoje dětství prožil v Čechách. Gellnerův otec se totiž po 1. světové válce vrátil do Prahy, kde se díky osobnosti T.G. Masaryka, novému liberálně demokratickému státu a jeho postoji k židům ztotožnil s češtvím a ve svém bytě začal pořádat semináře s českými intelektuály. Svého syna Arnošta navíc poslal do české obecné školy. Později Gellner navštěvoval ještě pražské anglické gymnázium – zde musel v roce 1939 přerušit studium, neboť i s celou rodinou emigroval do Anglie. To bylo tři roky poté, co se v Kunmingu v Číně narodil anglicko-irským rodičům Benedict Anderson (rodina jeho otce se aktivně účastnila irského národního hnutí). Andersonův otec byl velký milovník všeho čínského, přesto se v roce 1941 s celou rodinou přestěhoval z Číny do Kalifornie, kde se malému Andersonovi dostalo základního vzdělání. Gellner mezitím v Anglii studoval na oxfordské Balliol College. Studium ale v zápětí přerušil, aby se přihlásil do československé armády, se kterou se v roce 1945 vrátil do Prahy. Zde začal studovat na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy – navštěvoval přednášky učitelů filosofie, především přednášky Jana Patočky o řecké filosofii. Poválečný vývoj v Československu ho ovšem přiměl vrátit se zpět do Británie. Předvídal politický převrat, ke kterému došlo, a nepočítal s tím, že by se do Prahy, ke které měl hluboký vztah, kdy ještě vrátil. V roce 1957, kdy už Gellner několik let učil filosofii na katedře sociologie na London School of Economics, dokončil Benedict Anderson úspěšně univerzitu v Cambridgi v Anglii a zapsal se, vzhledem ke svému zájmu o asijskou politiku, na Univerzitu v Cornellu na obor Indonéská studia. Zatímco pracoval

na částečný úvazek na katedře politologie, vypracovával svoji diplomovou práci. Součástí jeho doktorandského výzkumu byla i cesta do Indonésie v roce 1961, kde byl v roce 1965 svědkem komunistického převratu. Jelikož zpochybňoval legitimitu nové vlády, byl v roce 1966 bezpodmínečně vyhoštěn. Ve stejné době se Gellner vrací jako návštěvník do Prahy, kde se tehdejší režim liberalizoval. Navázal zde styky s mnoha lidmi, hlavně disidenty, začal jezdit častěji a vozit knihy – i po roce 1968 pomáhal českým emigrantům v Anglii a vozil do Čech dál knihy. Naneštěstí na sebe upoutal pozornost policie a ta mu koncem sedmdesátých let zakázala vstup do Československa. Po převratu se v roce 1990 připojil k zakladatelům Středoevropské univerzity v Praze, kde se stal vedoucím sociologie a následně ředitelem Centra pro studium nacionalismu. Dne 5. listopadu 1995 zemřel náhle ve věku nedožitých 70-i let. Anderson mezitím strávil několik let v Thajsku a od té doby žije ve Spojených státech Amerických a vyučuje na Univerzitě v Cornellu, kde vede program Moderní Indonésie a je profesorem mezinárodních studií.

Jak je z biografie těchto autorů zřejmé, mají jejich životy hodně společného. Oba se narodili do multikulturního prostředí, jejich rodiče (otcové především) byli velkými příznivci konkrétních národů. Oběma se také dostalo výborného vzdělání u výtečných profesorů, kteří určitě zásadním způsobem formovali jejich myšlenkové směřování i jejich následnou volbu profese. Jak Gellner, tak i Anderson měli zároveň bezprostřední zkušenost s totalitním režimem. Ve všech těchto skutečnostech nepochybně sídlí kořeny jejich zájmu o národní identitu a nacionalismus vůbec, i když ho každý z nich pojal jiným způsobem. U Gellnera je to právě vliv marxistické tradice, kterým bývá vysvětlováno jeho negativní chápání nacionalismu. Myslím však, že zde může být podnětné vzít v úvahu i jazykové prostředí, ve kterém oba vyrůstali. Miroslav Hroch ve své knize „V národním zájmu“ zmiňuje fakt, že němčina, stejně jako většina slovanských jazyků, spojuje chápání národa především s etnickými a jazykovými charakteristikami a pojem nacionalismus pojímá v lehce negativním smyslu. Naopak angličtina označuje národ jako soubor obyvatel jednoho státu, tj. vždy jej spojuje se státem a státností a chápe jej neutrálně.¹⁷ – Gellnerův otec pocházel z německy mluvící rodiny a Gellner se stejně jako on ztotožnil s češtvím. Negativní nádech jeho přístupu k nacionalismu má tedy kořeny možná i zde. Zároveň však strávil dlouhou dobu v anglicky hovořícím prostředí – odtud nejspíš spojování politického a národního principu. Anderson se naproti tomu narodil anglickým rodičům a většinu svého života prožil v anglicky mluvících zemích.

¹⁷ Hroch, Miroslav, V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě, Lidové noviny, Praha 1999, s. 8-9.

2.2. Teoretické a myšlenkové zázemí autorů

Chceme-li opravdu dobře porozumět jejich stanoviskům, je potřeba zmínit ještě podrobněji studentská léta obou autorů – zmínit učitele a lidi, kteří jim byli názorově nejbližší a měli na ně největší vliv.

Gellner během svých studií filosofie v Oxfordu a na London School of Economics chodil zároveň na přednášky sociální antropologie. Důvěrně se seznámil s lingvistickou filozofií ovlivněnou L. Wittgensteinem a G.E. Moorem a v budoucnu ji podobně jako Bertrand Russell kritizoval. Zajímal se také o roli a povahu vědění v různých společnostech. Významný vliv na něj měl svojí obhajobou otevřené liberální společnosti, svojí filozofií vědy a gnoseologií také Karl Popper. Gellner se ztotožnil s jeho principem falzifikace, uznával Popperův důraz na roli dedukce a konstrukce teorií. Dále pak to byli antropologové A.R. Radcliffe-Brown a Sir E. Evans-Pritchard, kteří měli blízko k funkcionalistickému antropologovi B. Malinowskému. Tento jejich funkcionalismus se dal pěkně spojit s popperovskou vědeckou metodou. Antropologie vůbec byla v Gellnerově vzdělání i životě velmi důležitá. Ve svých empirických výzkumech berberských kmenů v Maroku objevil neznámé souvislosti těchto „pluralitních“ společenství, které mu přiblížili jak muslimskou, tak vlastně i západní společnost. Striktně odmítal kulturní relativismus. Byl také rozhodným racionalistou – jako znalec E. Durkheima a M. Webera zapojoval do svých témat otázku společenského řádu, sociální koheze a racionality zaměřené na cíl. Gellner rozlišoval mezi obecnou durkheimovskou a specifickou weberovskou racionalitou a přechod od první k druhé spojoval se vznikem moderního světa. Racionalitu nepřeceňoval a ani se jí nevzdával - nepovažoval rozum za univerzální nástroj, ale věřil, že poznávání je základem moderní lidské identity. Za hlavní téma soudobých sociálních věd považoval vznik moderního světa a jeho současné proměny – veškeré své myšlenky se snažil rozvíjet v sociologickém kontextu. Zastával také názor, že se filosofie nemá oddělovat od každodenního života lidí.¹⁸

Během doby, kdy byl Anderson na Univerzitě v Cambridgi, studoval krátce u Erica Hobsbawma. Poté, co absolvoval, přešel na Univerzitu v Cornellu, kde ho nejvýznamněji ovlivnili Georg Kahin, John Echols a Claire Holtová.¹⁹ Georg Kahin ostře kritizoval válku ve Vietnamu, jeho nejznámějším dílem se stala kniha *The United States in Vietnam*. Svojí

¹⁸ Převzato z článku v Sociologickém časopise: http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/325_51GELLN.pdf, autorem je Jiří Musil.

¹⁹ Převzato z článku www.sagepub.co.uk/upm-data/9613_020037ch1and2.pdf

kritiku založil na tvrzení, že americká vláda nechápala situaci ve Vietnamu, neboť jej neviděla jako jednotný národ, nechápala ani nacionalismus jako takový. John M. Echols byl profesorem lingvistiky a literatury, který se zasadil o vznik největší sbírky materiálů o Jihovýchodní Asii v celé Severní Americe – ta teď nese jeho jméno. Claire Holtová pomáhala na Univerzitě v Cornellu založit projekt Moderní Indonésie. Zajímala se o indonéské umění a v této oblasti vytvořila mnoho materiálů. Spolu s Georgem Kahinem vedla Andersonovu diplomovou práci. Poté, co se Anderson stal odborníkem na jihovýchodní Asii, navedly jej vojenské konflikty mezi Kambodžou, Vietnamem a Čínou k myšlence analyzovat důležitost a atraktivitu nacionálních projevů. Anderson do svých úvah také zahrnoval marxistickou tradici a její vztah k nacionalismu. Ve svých úvahách o tištěném kapitalismu navazuje na Ericha Auerbacha a Waltera Benjamina. Jako jeden z nejvlivnějších akademiků své generace často vystupoval ve veřejných debatách a vyzdvihoval otázku porušování lidských práv v jihovýchodní Asii.

Jak jsem již zmínila výše, patří oba autoři ke třetímu proudu teoretiků nacionalismu – k modernistům. Souhlasí spolu v tom, že jsou národy a nacionalismus výplodem moderní doby a že byly vytvořeny jako prostředky k dosažení politických a ekonomických cílů. Každý však tento fakt rozpracovává odlišným způsobem. Autoři se liší také v samotném postoji k nacionalismu. Zatímco jej Gellner chápe spíše jako negativní jev, Anderson k němu přistupuje pozitivně. Tomu se ale blíže budu věnovat v dalších kapitolách.

2.3. Díla autorů

V duchu Schleiermacherovského pojetí hermeneutiky by bylo určitě příznačné zmínit zde celkové dílo obou autorů. Myslím ale, že pro účely této práce postačí pouze zmínit jejich hlavní díla. Zároveň uvádím zaměření jejich nejznámějších knih: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* a *Národy a nacionalismus*.

Benedict Anderson

Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944-1946. (1972)

Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. (1984)

Literature and Politics in Siam in the American Era. (1986)

Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia. (1990)

The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia, and the World. (1998)

Under Three Flags: Anarchism and the Anti-colonial Imagination. (2005)

Arnošt Gellner

Slova a věci (1959)

Myšlení a změna (1964)

Svatí Atlasu (1969)

Legitimation of Belief (1975)

Muslimská společnost (1981)

Národy a nacionalismus (1983)

Pluh, meč a kniha (1988)

Rozum a kultura (1992)

Encounters with Nationalism (1994)

Nacionalismus (1997)

Obě dvě knihy, ze kterých v této práci vycházím, „Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism“ a „Národy a nacionalismus“, vyšly ve stejném období – v období, kdy byl u moci v zemích, ke kterým měli oba autoři blízký vztah, stále komunistický režim. Zkušenosti nasbírané do tohoto období se více či méně zřetelně projevují v jejich dílech. V době psaní těchto děl chápali nacionalismus jako nejuniverzálnější legitimní hodnotu (Anderson) a jako nově vytvořenou zásadu společenské organizace (Gellner).

Anderson svojí knihou zamýšlí poskytnout čtenáři uspokojivější návrhy na vysvětlení nacionalismu – jeho vzniku a rozšíření. I Gellner podává svoje pojetí vzniku nacionalismu, zaměřuje se na jeho typologii a budoucnost. Oba autoři se v knihách shodují v tom, že je konec nacionalismu v nedohlednu, Gellner dokonce předpovídá jeho budoucí podobu. Oba také spojují vznik nacionalismu se změnami ve společnosti, přičemž Gellner akcentuje přeměnu agrární společnosti v průmyslovou a Anderson zvýrazňuje roli kapitalismu a „tištěného jazyka“. Jak Anderson, tak Gellner se v souvislosti s nacionalismem zároveň vyjadřují ke kultuře – Gellner zde používá pojem vysoká kultura. Gellner diskutuje toto téma jako vesměs evropskou záležitost, zatímco Anderson přisuzuje vznik nacionalismu kreolským státům. Oba autoři zmiňují různé podoby, jakých nacionalismus nabýval v čase i prostoru.

Srovnání ústředních pojmů

V této kapitole bych se ráda věnovala základním pojmům, které se objevují v myšlení a dílech autorů. Mým záměrem je vyčlenit zde zásadní momenty a fakta charakteristická pro tyto autory tak, aby nám v další kapitole mohly posloužit jako záchytné body, které nám usnadní pochopení dalších myšlenek autorů.

3.1. Národ, národní stát a nacionalismus

Nejprve se podívejme, jak se autoři vyrovnávají s první otázkou – s otázkou definice pojmů národ a nacionalismus.

Anderson přijímá stanovisko Hugh Seton-Watsona, že „nemůže být navržena žádná ‚vědecká definice‘ národa; tento fenomén nicméně existoval a existuje“, přesto a právě proto se snaží nalézt alespoň trochu uspokojující definici těchto pojmů. Problém s definicí těchto pojmů Anderson spatřuje ve třech paradoxech: (1) Nacionalisté považují národy za starodávné, zatímco historici vidí jejich modernost. (2) Národnost je univerzální, neboť ji má každý, zároveň má ale každý svou vlastní, specifickou. (3) Nacionalismus má velkou politickou moc, ale schází mu filosofický obsah. Anderson k tomu říká: „Nacionalismus ... nikdy nezrodil své velké myslitele: žádné Hobbese, Tocquevilly, Marxe nebo Webery.“²⁰ Definici nacionalismu podle něj škodí i to, že jej někteří považují za ideologii. S tím Anderson nesouhlasí, raději by ho přiřadil „do stejné kategorie jako ‚příbuzenství‘ a ‚náboženství‘, nikoli do té, v níž najdeme ‚liberalismus‘ nebo ‚fašismus‘“²¹.

Národnost a nacionalismus jsou podle Andersona kulturní artefakty specifického druhu, které se působením různých dějinných sil spontánně tvořily na konci 18. století. Následně se z nich staly „vzorové“ a přitažlivé artefakty, které bylo možné přetvořit ve prospěch různých společenských, politických a ideologických konstelací. Gellner k tomuto říká, že člověk bez národnosti dnes odporuje uznávaným kategoriím a vyvolává odmítnutí. I když totiž národnost není vrozenou vlastností člověka, je tak chápána.

Ve světle svých připomínek tedy Anderson navrhuje takovouto definici: národ je **„pomyslné politické společenství“²² – a to existující v představách jako společenství ze**

²⁰ Anderson, Benedict, Pomyslná společenství, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), nakl. Slon, Praha 2003, s. 243.

²¹ Tamtéž.

²² Pozn. autora: Anderson používá termín „imagined political community“.

samé své podstaty vnějškově ohraničené a svrchované.“ Národ je tedy společenství, které si vytváří a představují lidé, jež se považují za jeho součást.

Svou definici Anderson dále rozvíjí: „Je *pomyslné*, protože příslušníci i toho nejmenšího národa většinu ostatních členů nikdy nepoznají, nikdy se s nimi neseťkají a ani o nich neuslyší, přesto však v mysli každého z nich žije představa jejich společenství.“²³ To znamená, že každý, kdo přísluší k danému národu, si může představovat jeho hranice, i když ty fyzicky nemusí vůbec existovat. Touto absencí vzájemné interakce se národ odlišuje od jakékoli jiné skupiny lidí. Miroslav Hroch říká, že nacionalismus je stav mysli (state of mind), který je nezávislý na objektivních determinantách a je možné s ním manipulovat.²⁴ Stejně jako pro M. Hrocha je i pro Hanse Kohna nacionalismus především stavem ducha, ale zároveň dodává, že „určité rysy jsou všem formám nacionalismu společné, každou formu podmiňuje sociální struktura, duchovní tradice, kulturní historie a geografická poloha společnosti, v níž se nacionalismus projevuje.“²⁵ Zde je nejspíš příhodné zmínit Hobsbawmův termín „invented tradition“ (smyšlená tradice), kterým se snaží ukázat, že se tradice – podobně jako národy – často prezentují jako staré a přitom jsou současné nebo dokonce vymyšlené. Tento termín vyjadřuje jednání, které určují zákony rituální či symbolické povahy a které se jejich opakováním snaží zavést určité hodnoty a normy chování. Tím je vytvořena kontinuita s vhodnou dějinnou minulostí. Invented Traditions jsou výsledkem snahy strukturovat některé části společenského života v moderní společnosti, která je charakteristická neustálými změnami, jako neměnné.²⁶ Ernest Renan říká, že „národ je duchovním principem, vzešlým ze spletitých peripetií historie, je duchovním společenstvím, a ne skupinou, kterou svázala půda.“²⁷ Takový národ je založený na vlastnictví vzpomínek a na vůli navázat na společné dědictví. V souvislosti s tím pak tvrdí: „Existence národa ... je každodenní plebiscit.“²⁸ Národ je dále „*vnějškově ohraničený*, protože i ten největší ... má konečné byt' pružné hranice, za nimiž se nacházejí jiné národy.“²⁹ Nacionalisté jsou si vědomi kulturních,

²³ Tamtéž.

²⁴ M. Hroch, *Evropská národní hnutí v 19. století*, Nakl. Svoboda, 1986

²⁵ Kohn, Hans, *Nacionalismus*, in *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 87.

²⁶ Hobsbawm, Eric, *Introduction: Inventing Traditions*, in Hobsbawm, E., Ranger, T., *The Invention of Tradition*, Cambridge 1983, s. 1-14.

²⁷ Renan, Ernest, *Co je to národ?*, in *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 33-34.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Anderson, Benedict, *Pomyslná společenství*, in *Pohledy na národ a nacionalismus*. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 244.

etnických i společenských rozdílů mezi lidmi a nesnaží se tedy zahrnout všechny lidi pod jeden jediný „nacionalismus“. Snad žádný národ nemá v úmyslu spojovat se s ostatními.

Je také „svrchovaný, protože koncepce národa se rodila v době, kdy osvícenství a revoluce ničily legitimitu Bohem ustanovených hierarchicky uspořádaných dynastických říší.“³⁰

Suverénní stát je zde symbolem osvobození od tradičních náboženských struktur. Poskytuje společnosti tolik potřebný smysluplný řád.

Nakonec je to „společenství, protože se ... vždy pojímá jako hluboká horizontální spřízněnost.“³¹ Tato spřízněnost má tak pevné a hluboké kořeny, že jsou kvůli ní lidé ochotni i dobrovolně zemřít. Jednotlivá společenství se rozlišují podle způsobu, jakým jsou „představována“.

I pro Gellnera není definice národa a nacionalismu jednoduchou otázkou. Na začátek nutno říci, že na rozdíl od Andersona používá termín nacionalismus všude tam, kde hovoří o negativních projevech národní agresivity či xenofobie, v teoretických částech se jej ale snaží používat v neutrální podobě. Nacionalismus je podle něj **„původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být stejné.“** Porušovat národní princip lze mnoha způsoby – hranice státu nezahrnují všechny členy národa, zahrnují i cizince, národ může žít v mnoha státech, nebo vládcí politické jednotky patří k jinému národu než většina obyvatelstva. Gellner zmiňuje termín „nesobecký nacionalismus“ – tím má na mysli to, že mají všichni právo na vlastní národ (podrobněji níže). Zásadním faktem pro Gellnera je to, že nacionalismus předchází národy - není možné, aby existoval nejprve národ a následně se objevil nacionalismus. Podle M. Hrocha je však tato teze neproduktivní, neboť nejsme schopni popsat, jak fungoval.³² Gellner uvádí dvě možné definice pojmu národ, a to **kulturní a voluntaristickou**. První říká, že dva lidé patří ke stejnému národu, pokud sdílejí stejnou kulturu. Kulturu je přitom chápán soubor myšlenek, znaků, představ a způsobů chování a dorozumívání. Druhá definice tvrdí, že dva lidé patří ke stejnému národu, pouze pokud uznají jeden druhého za náležejícího ke stejnému národu. To znamená, že společenství mění v národ teprve vzájemné uznání, na sdílených vlastnostech nezáleží. Podobně Ernest Renan vyzdvihuje roli vůle při vzniku národa. Říká, že tím pravým sjednocovacím prvkem je právě vůle, nikoli rasa, jazyk,

³⁰ Anderson, Benedict, Pomyslná společenství, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 245.

³¹ Tamtéž.

³² Hroch, Miroslav, V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě, Lidové noviny, Praha 1999, s. 11.

náboženství, geografie či společné zájmy.³³ Máme zde tedy dva prvky, na kterých by se národ mohl zakládat, Gellner ovšem není spokojený ani s jedním. Ani vůle, ani kultura podle něj nejsou dostatečným zdůvodněním existence národa. Vysvětluje to tím, že skupiny jsou tvořeny a udržovány směsicí dvou hlavních typů hnacích sil (na jedné straně vůle, loajalita, solidarita, věrnost skupině a na druhé strach, nátlak a donucení) – žádná skupina není tvořena výhradně jedním z nich. Vůle může být základem národa, ale zároveň je i základem mnoha jiných uskupení, jako např. klubů, svazů, gangů apod. Podobně je to s kulturou – kulturní hranice jsou někdy ostré, jindy mlhavé. Proces prosazování vysokých kultur, který probíhá ve značně rychlém tempu v nás vyvolává dojem, že národnost lze definovat v pojmech společné kultury. Pravý kulturní pluralismus přestává být životaschopný za dnešních podmínek, ale nebylo tomu tak vždy. Národy mohou být definovány pojmy jako vůle a kultura jen za určitých okolností. Společenské podmínky musí směřovat ke standardizovaným, ústředně chráněným vysokým kulturám, které pronikají veškerým obyvatelstvem. Tehdy vzniká situace, kdy jasně definované, výchovně potvrzené a sjednocené kultury tvoří jednotku, se kterou se lidé ochotně ztotožňují. Za těchto podmínek chtějí být lidé sjednoceni s těmi, se kterými sdílejí stejnou kulturu. Kromě kultury je pro lidskou společnost také příznačná sociální organizace. Ty Gellner považuje na rozdíl od státu a nacionalismu za univerzální a trvalé.

O **národním státě** Anderson říká, že se stal mezinárodní normou poté, co první světová válka ukončila věk velkých dynastií a byla vytvořena Liga národů. Poukazuje na to, že národní státy po druhé světové válce měly odlišný charakter – jejich národy měly evropské státní jazyky; z jazykového evropského nacionalismu si vzaly žhavý populismus a z oficiálního nacionalismu (k oficiálnímu nacionalismu více v podkapitole „Další charakteristické pojmy“) rusifikační politickou orientaci. Směs populárního a oficiálního nacionalismu v těchto zemích je výsledkem anomálie vytvořené evropským imperialismem. V zaštitění nacionalismu státem vidí Anderson jeden z důvodů, proč mohlo koncept nacionalismu okopírovat tak velké množství různých politických a společenských systémů a proč si jej nikdo nemůže přivlastnit. Takový nacionalismus slouží v první řadě státním zájmům. Úspěšná revoluce, jejíž vůdčí skupina převezme kontrolu nad státem a začne využívat jeho moci pro uskutečnění vlastních představ, podle něj vždy dědí stát po padlém režimu. To znamená, že dědí i jeho paměti, archívy, zákony a další. Anderson zde zároveň upozorňuje na to, že nikdy nedědí obyčejní lidé, nýbrž vůdčí

³³ Renan, Ernest, Co je to národ?, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), str. 30-33.

skupina. Nacionalismus ale slouží jako prostředek k mobilizaci těchto obyčejných lidí k válce ve jménu sebeobrany.

Gellner zaujímá stanovisko, že sloučení vůle, kultury a státní jednotky se stává těžko porušitelným pravidlem. Kde není stát, nemůže existovat nacionalismus, opačně to ovšem neplatí. Jak národ, tak stát jsou nahodilé – nejdříve ale musel vzniknout jeden z nich bez pomoci druhého. Richard Handler podobně říká, že státy byly tvůrci národů mnohem častěji než naopak.³⁴ Ve spojení se státem je ještě vhodné zmínit M. Hrocha, který rozlišuje mezi státními národy, jejichž cesta k modernímu národu měla povahu transformace politického systému, a nevládnoucími etnickými skupinami, které musely k národní identitě teprve dospět.³⁵ S tím Gellner souhlasí a dodává, že v druhém případě bylo třeba vzpomínky a národní uvědomění vytvořit, zatímco v případě prvním bylo naopak potřeba na něco zapomenout (zde se inspiruje Renanem). Nesouhlasí ovšem s mírou, jakou podle Hrocha mají světové hospodářské poměry na vznik národů.³⁶

3.2. Společná východiska – stav společnosti a kultura

Oba dva autoři spojují vznik nacionalismu se stavem společnosti a její kultury. Vývojem společnosti a kultury spolu s vlivy, které měly za následek zrod nacionalismu, se budeme zabývat v další kapitole. Nicméně i tak je dobré nyní zmínit, i když bez kontextu, zásadní pojmy, na kterých autoři staví své teze.

Ústředními pojmy, kterým se zde věnuje Anderson jsou: **tištěný kapitalismus** a **tištěný jazyk**. Anderson vysvětluje nacionalismus na pozadí kulturních systémů, které mu předcházely – tím je pro něj náboženské společenství a dynastická říše. Hranice takových uskupení byly nejasné, suverenity se prolínaly, jedinými tištěnými jazyky byly svaté jazyky, jazyky pravdy – ty však obyčejným lidem nebyly přístupné, vše bylo organizováno okolo centra – což paradoxně umožňovalo vládnout heterogenní a často nekontinuální populaci.

Toto se mění s nástupem ideje homogenního, prázdného času, měřeného hodinami a kalendářem. S touto ideou se pak spojují technické prostředky pro reprezentaci národa, kterými jsou podle Andersona knihy a noviny. Objevují se v nich totiž postavy, které o

³⁴ Převzato z úryvku Handlerovy knihy *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec* na webové stránce <http://www.nationalismproject.org/what.htm>

³⁵ Hroch, Miroslav, *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*, Lidové noviny, Praha 1999, s. 13-14.

³⁶ Gellner, Ernest, *Encounters with Nationalism*, Blackwell Publishers, 1994, s. 182-3, 192.

sobě navzájem neví, přesto jsou spojeni příslušností k určité společnosti a zároveň čtenářem, který je jako Bůh vidí všechny najednou. Díky trhu se tyto prostředky podněcující představy příslušnosti dostávají k většímu počtu lidí, rychle se tak rozvíjí komunikace. Je to tedy tištěný kapitalismus, co umožňuje nový způsob myšlení lidí a vztahování se k sobě.

Tisk v národních jazycích a kapitalismus byl podporován faktem, že lidstvo nemůže být sjednoceno pod jedním jazykem. Anderson zmiňuje tři směry, ve kterých tištěné jazyky položily základy národního uvědomění: vytvořily jednotná pole výměny a komunikace mimo latinu, pomohly vytvořit představu stáří národa a vytvořily jazyky moci. Knihy vydávané v místních jazycích umožnily čtenářům, aby si porozuměli – objevil se tak mezi nimi společný diskurz. Předburžoazní vládnoucí třídy utvářely svou soudržnost mimo jazyk, na základě příbuzenství, klientelství a osobní loajality. Právě tištěný kapitalismus dal podobu představitelům buržoazie. V závislosti na politických podmínkách se utvářely masy lidí různých statusů.

Jak Francouzská revoluce, tak i hnutí za nezávislost se zapsáním staly modelem – platnost a obecnost těchto modelů pak byla potvrzena „pluralitou“ nezávislých států a vytlačení jiných typů zřízení. Model nezávislého státu je k dispozici od druhé poloviny 19. století. Podle Andersonova názoru se první evropské národní státy formovaly okolo svých národních tištěných jazyků. Důležitou zmínkou nakonec je, že se všechny důvody vzniku nacionalismu (sesazení jazyků pravdy, přemožení vlády dynastických monarchů a příchod tištěného kapitalismu) objevují až s příchodem průmyslové revoluce.

Gellner spojuje vznik nacionalismu primárně s **přechodem od agrární společnosti k průmyslové**. Průmyslová společnost je podle něj charakteristická tím, že žije v podmínkách neustálého růstu a spoléhá na něj, vynalezla pojem a ideál pokroku – je to společnost stálého růstu. Pro takovou společnost je příznačný druh dělby práce, který je složitý a neustále se mění, neboť rostoucí produktivita způsobila větší mobilitu lidí (toho si všímá i Eric Hobsbawm ve svých úvahách o smyšlených tradicích). Díky tomu začíná být společnost měnivá a rovnostářská, nerovnost existuje jen ve zmírněné podobě.

Důležitost Gellner vidí ve standardizovaném výchovném systému, neboť nová doba vyžaduje častou a přesnou komunikaci mezi lidmi. Gellner tedy tvrdí, že taková společnost musí být nutně exo-výchovná (výchova musí probíhat ve vzdělávacím středisku, odděleném od místní obce). Monopol na zákonnou výchovu se tak pro stát stává důležitějším než monopol na zákonné násilí. Kořeny nacionalismu je takto možné chápat v

určitému druhu nově se prosazujícího společenského řádu. Lze jej chápat jako výraz spojení státu a kultury, které je nevyhnutelné. Nacionalismus je tu tak definován jako snažení o to, aby kultura a stát byly shodné, aby kultura byla politicky zastřešena, ovšem pouze jedním politickým útvarem.

Ústředním pojmem je zde pro Gellnera **univerzální vysoká kultura**. Tato kultura se vyznačuje všeobecnou gramotností, vysokou úrovní numerického, technického a obecného základního výcviku, mobilností členů, jejich schopností rekvalifikace, zřetelnou komunikací, psanými neosobními sděleními, standardizovaným jazykem a písmem, nenahraditelností odborníků a nahraditelností obyčejných lidí. Dá se písemně podchytit. Ve věku této kultury vše závisí na výchově (na kterou má monopol stát) – možnost zaměstnání, důstojnost, bezpečnost i sebeúcta jednotlivců. Je to kultura, v níž mohou všichni členové dýchat, žít a vyrábět, je společná všem (neváže se na místo), je vzdělaná, není to jen tradice.

Dalším důležitým rysem, na který Gellner upozornil, je fakt, že vysoká kultura není spojena s vírou a církví. Společnost uctívá sama sebe a svou kulturu přímo a ne skrze náboženství. Nemyslí tím, že moderní společnost musí být ateistická, ale role církve se změnila. Vysoká kultura podle něj musí zesvětit, má-li být platná pro všechny, kdo žijí na daném území. Podobně říká i E. Renan, že „náboženství...si zachovává veškerou důležitost v nitru každého člověka, ale takřka jednoznačně přestalo být důvodem k vytyčování hranic mezi národy.“³⁷

Stát podle Gellnera zajišťuje účinné provozování vysoké kultury. Na podkladě této teze tedy tvrdí, že nacionalismus je obecné prosazování vysoké kultury, vytváření anonymní společnosti s navzájem zastupitelnými atomizovanými jednotlivci, kteří drží pohromadě díky této kultuře a ne díky vlastním tradicím či kultuře lidové. Neříká však, že by předkové, bohatství a styky neměly v moderním světě žádnou váhu, takto získané výhody jsou podle něj ale často přezírány a pohlížejí se na ně přinejmenším dvojznačně. Rodící se nacionalismus ničí cizí vysokou kulturu a vynalézá místo ní vlastní vysokou kulturu (nenahrazuje ji místní nízkou kulturou). K vlastnímu uctívání si ale vypůjčuje symboly od lidové kultury, které následně stylizuje. Podle Gellnera mají vysoké kultury snahu stát se základnou nové národnosti.

³⁷ Renan, Ernest, Co je to národ?, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 32.

Jak vyplývá z předchozích odstavců objevují se podle obou autorů důvody ke vzniku nacionalismu až po přechodu k průmyslové společnosti. Společnost se zásadním způsobem mění a narůstá význam komunikace mezi lidmi. Gellner řeší požadavek zlepšení a podepření komunikace standardizovaným výchovným systémem, který je pevně v rukách státu. Anderson stejný požadavek řeší rozšířením tiskovin psaných v národních jazycích, které bylo umožněno vznikem tisku a trhu. Pro Andersona je to tedy tištěný jazyk, co umožňuje vznik národního uvědomění. U Gellnera je základem nového národa univerzální vysoká kultura, kterou umožňuje spojení kultury a státu. Oba autoři se shodnou na důležitosti jazyka pro vznik národa – i u Gellnera musí být vysoká kultura, kterou stát vytváří, v jazyce, kterému občané rozumí.

3.3. Termíny typické pro autory

V předešlé části se autoři vyjadřovali ke společným tématům. Oba autoři ovšem také používají určité pojmy či zmiňují názory, které jsou specifické pro jejich díla, druhý z nich se jim nevěnuje, a přesto je důležité je zmínit. Ráda bych proto některé z nich v této kapitole vyzvedla. V případě Andersona jsou to pojmy *hanba*, *oficiální nacionalismus* a jeho porovnání *Starého s Novým*. U Gellnera jsou to pak pojmy *společenská entropie*, *nesobecký nacionalismus* a *slabost nacionalismu*.

Hanba

Klíčovým slovem v Andersonově pojetí nacionalismu je právě hanba (stud), bez kterého by žádný nacionalismus nebyl. Stydíme-li se za chování příslušníků stejného národa, ke kterému se hlásíme, nebo za vystupování vlastního národního státu v mezinárodních otázkách (apod.), vyjadřujeme tím právě vlastní pocit, že s takovými lidmi a státem máme něco společného – že k nim patříme. Anderson k tomu říká: „Nestydíte-li se za svou zemi, nemůžete být nikdy nacionalistou.“³⁸ Na svém vlastním příkladě ukazuje, že tato hanba není žádnou neměnnou vlastností, kterou by si člověk nesl s sebou od narození. Anderson dokonce dodává, že „hanba může být nakažlivá.“³⁹

³⁸ Likes nationalism's utopian elements, www.culcom.uio.no/aktivitet/anderson-kapittel-eng.html. V originále zní věta: "If you feel no shame for your country you cannot be a nationalist."

³⁹ Tamtéž.

Oficiální nacionalismus

Anderson se ve svém díle inspiroval u Seton-Watsona, který nazývá případ, kdy národní jazyk ustanoví panovník, oficiálním nacionalismem. Anderson to ukazuje na příkladech rusifikace, poangličťování a maďarského nacionalismu. Oficiální nacionalismus byla konzervativní politika převzatá ze spontánního populárního nacionalismu, který jí předcházela. Dynastičtí vládcové nepatřili k žádnému národu, dokonce často panovali v různých státech různému obyvatelstvu. Z praktických důvodů (pro lepší správu území) se rozhodli ustanovit státním jazykem tištěný místní jazyk. Jelikož v té době již celou Evropou prostupovala myšlenka národa, bylo i pro dynastie lákavé se s ním ztotožnit. Jen díky tomuto ztotožnění a udělení si občanství bylo možné, aby si dynastie udržely svou moc nad velkými oblastmi. V průběhu 19. století byla ve jménu imperialismu použita stejná politika i na území Asie a Afriky. Oficiální nacionalismus velkých impérií jasně odhaluje rozpor mezi národem a dynastickým královstvím. To Anderson ukazuje na příkladech obyvatel anglických kolonií – tito lidé byli ve vlastní zemi cizinci, byli neustále podřízeni Evropanům, kteří se do jejich země přistěhovali. Imperialistická ideologie měla charakter kouzla, kterým se domorodci měnili v Angličany. Anderson zmiňuje postřeh M. Maruyamy, že všechny nacionalismy v Evropě vyrostly v kontextu tradičního pluralismu dynastických států, které na sebe vzájemně působily.⁴⁰ Anderson také upozorňuje na to, že vzor oficiálního nacionalismu mohou následovat jen ty státy, ve kterých se vůdčí třídy cítí být ohrožené národním uvědoměním místního obyvatelstva. V této části úvah se objevuje požadavek standardizovaného výchovného systému, Anderson jej však nijak nevyzdvihuje.

Staré vs. Nové

V 16. století se začaly objevovat názvy míst, nových nebo s dlouhou tradicí, které obsahovaly stopu novosti (Nový Londýn). Nové a staré zde bylo vesměs chápáno jako koexistující s prázdným, homogenním časem. Aniž by se někdy potkali, cítí se být lidé na různých místech světa spjati s určitým regionem, náboženstvím. Podmínkou této paralelity je velká vzdálenost mezi oběma skupinami, usazenost nové skupiny a její podřízenost té starší. Zde Anderson uvádí příklad migrací do Ameriky a staví je do kontrastu s čínskými a arabskými migracemi do jihovýchodní Asie a východní Afriky. Také vysvětluje, proč se nacionalismus objevil nejdříve v Novém světě a až poté ve Starém. Nové nemělo být lepším nebo nahrazením starého, mělo zajistit pokračování paralelismu. Fakt, že byly

⁴⁰ Maruyama Masao, *Thought and Behaviour in Modern Japanese Politics*, s. 138.

americké revoluční války válkami mezi příbuznými, ujišťuje, že po nějaké době trpkostí budou pouta mezi původními metropolemi a novými národy obnovena. Mimořádné události poslední čtvrtiny 18. století daly této novotě nový význam. Druhá generace národního hnutí začala proces čtení nacionalismu genealogicky – jako vyjádření historické tradice sériové kontinuity.

Společenská entropie

Gellner poukazuje na jeden důležitý aspekt moderní společnosti, a tím je potřeba entropické proměnlivosti, potřeba rozdělit nějak jednotlivce v rámci této soustavy společnosti. Pojem entropie vyjadřuje určitou míru neuspořádanosti prvků v systému. Původně se tento pojem používá v oboru termodynamiky.⁴¹

Ve chvíli, kdy dochází k proti-entropickému třídění, tzn. kdy se jedinci s určitými znaky soustřeďují na jedné nebo druhé straně společenského žebříčku, vznikají ve společnosti nežádoucí trhliny a překážky. To je naprosto odlišný přístup než jak tomu bylo ve společnosti agrární, která naopak takovéto vztahy vytvářela, aby potvrdila privilegia vládnoucí třídy. Průmyslová společnost je sice nerovnostářská v tom, že některá společenská postavení jsou výhodnější než jiná, ale je zároveň rovnostářská v tom, že existují možnosti vzestupu i sestupu, že jsou přísné zábrany v této soustavě nezákonné.

Pokud jsou entropické zábrany působeny komunikačními zábranami, dají se odstranit buď úspěšným nacionalismem nebo přizpůsobením. Pokud jsou způsobeny zábranami jiného druhu, např. tělesnými znaky nebo hluboko vštípenými nábožensko-kulturními zvyky, je tento problém daleko složitější.

Nesobecký nacionalismus

Jak jsem již zmínila výše, nesobeckým nacionalismem má Gellner na mysli obhajování práva všech na vlastní národ. Říká: „... nechat všem národům jejich vlastní politickou střechu a nechat jim všem také snahu nezahrnovat příslušníky jiných národů pod ni.“⁴² Takový nacionalismus je podporován touhou po zachování kulturní rozmanitosti, pluralitního mezinárodního politického systému a zmenšení vnitřního napětí uvnitř států. Současně Gellner poukazuje na to, že nacionalismus v praxi nebyl tak rozumný. Na naší planetě je totiž nedostatek prostoru pro tolik nezávislých autonomních jednotek. Všechny

⁴¹ Název entropie pochází ze složení řeckých slov *en* (teplo) a *trop* (měnit), tedy energie přeměněná na nevyužitelnou (=teplo). V tomto smyslu ji definoval Ludwig Boltzmann v roce 1887 a entropie se tak stala jedním ze základních konceptů nového oboru statistické mechaniky.

⁴² Gellner, Arnošt, *Národy a nacionalismus*, nakl. Josef Hříbal, Praha 1993, s. 12-13.

nacionalismy tedy nelze současně uspokojit. Navíc mnoho národů žije již tak dlouho pohromadě a promíšeně, že by bylo složité vytvářet najednou etnicky homogenní národ. – Co s ostatním obyvatelstvem? Zabít, vyhnat? Podstatným faktem však je, že je každý národní stát schopen vyrovnat se s určitým počtem usazených cizinců, přesná hranice únosnosti se ovšem nedá stanovit.

Slabost nacionalismu

Gellner se domnívá, že klíčem k pochopení nacionalismu je jeho slabost právě tak jako jeho síla. Vysvětluje to následovně. Budeme-li předpokládat, že má rozdílnost jazyka za následek rozdílnost kultury, dojdeme k číslu cca 8000 jazyků. Celkový počet států je ale okolo 200 – to ovšem neznamená, že nás čeká vlna násilí způsobeného neuspokojenými nacionalismy. Někteří se totiž o oživení nacionalismu nesnaží, jiným se to nedaří. Nacionalismu je sice určeno, aby vládl, ale není řečeno, který ze všech možných nacionalismů to má být. Je jisté, že mnoho potencionálních nacionalismů musí selhat, mnoho kultur pomalu mizí v širší kultuře národního státu. Podle Gellnera jsou obvinění vůči nacionalismu, že trvá na vynucování stejnorodosti vůči obyvatelům tím, že spadají pod vliv úřadů ovládaných nacionalistickou teorií, postavena na hlavu. Tvrdí, že je to naopak objektivní potřeba stejnorodosti, která se zrcadlí v nacionalismu, protože moderní průmyslový stát může pracovat pouze s mobilním, vzdělaným, kulturně standardizovaným, výměny schopným obyvatelstvem. Národy podle něj nejsou přirozenou záležitostí, ani národní státy nejsou projevem konečného určení etnických nebo kulturních skupin. Představa slabosti nacionalismu vyplývá z toho, jak malé množství nacionalismů uspělo.

Srovnání základních stanovisek

V předchozí kapitole jsme spolu s pány Andersonem a Gellnerem definovali pojmy „národ“, „nacionalismus“, „národní stát“ a další pojmy typické pro jejich uvažování v oblasti teorie nacionalismu a stanovili jsme přibližnou dobu vzniku nacionalismů. Tato kapitola si klade za cíl vyjasnit další dvě otázky, které si příznivci moderní větve teoretiků nacionalismu kladou – jak se nacionalismus vyvíjel a zda se vyvíjel nezávisle na různých místech nebo byl vyvezen z Evropy. Samozřejmě se zaměřím i na důvody, které autoři považují za předmětné pro vznik a rozšíření nacionalismu a zmíním i různé podoby nacionalismu, ke kterým se jak Anderson, tak Gellner vyjadřují.

4.1 Důvody pro vznik a rozšíření nacionalismu

Pro Andersona jsou nacionální představy spojené s představami náboženskými. Náboženství vysvětluje smrt, konečnost přetváří v kontinuitu, zabývá se tajemstvím regenerace (spojitost mezi mrtvým a ještě nenarozeným). S úpadkem náboženství bylo potřeba najít jiný způsob, jak vyjádřit kontinuitu – tím je nacionalismus (u Hobsbawma jsou výrazem kontinuity smyšlené tradice). Podle Andersona je ale potřeba rozumět mu ne v rámci politických ideologií, ale v rámci kulturních systémů, které mu předcházely - náboženské společenství a dynastická říše.

„Velká“ náboženství byla představitelná skrze svatý jazyk a psaný text. Se svátostí jazyka byla spojena i možnost stát se členem daného náboženství. Důležitost písma je vidět na nepřeložitelnosti některých slov jazyků zprostředkujících svatou pravdu. Pro úplné vysvětlení je třeba pohlédnout na vztah mezi „literáty“ a společností, ve které žili. Velká moc církve spočívala ve schopnosti pohybovat se mezi latinou a místními jazyky – tedy mezi nebem a zemí. Důvodem jejího úpadku pak byly zámořské objevy, které rozšířily kulturní a geografický horizont a koncepci možných forem lidského života a od 16. století i degradace samotného svatého jazyka.

V 17. století začalo v západní Evropě docházet k úpadku monarchie. Tak, jak mizel starý princip legitimacy, získávaly mnohé dynastie národnostní punc (více viz 3.3. Oficiální nacionalismus). Vzniku národa tedy pomohlo rozložení dynastické vlády. Jak však

poznává Renan, ke sjednocení dochází i v zemích, kde vládou jiné pořádky než dynastické.⁴³

Další příčinou toho, proč mohl být myšlen národ, je fundamentální změna v chápání světa. Křesťané byli přesvědčeni, že jsou svědky konce světa. Současnost, ve které se spojuje minulé a budoucí, vystihuje mesiášskou dobu. Tu nahradila idea homogenního, prázdného času měřeného hodinami a kalendářem. Nová doba s sebou přinesla nové věci, jednou z nich byl i rozvíjející se trh. Počáteční trh vzdělával úzkou vrstvu bilingválů, teprve v polovině 17. století se v důsledku nedostatku peněz začalo přemýšlet o tištění levnějších knih v národních jazycích. Důvodem byla i změna charakteru latiny jako takové, možnost politicky a nábožensky mobilizovat lidstvo a pomalé šíření národních jazyků jako nástrojů administrativní centralizace. Původní záměr národních jazyků byl tedy čistě administrativní, nezamýšlel stát se jazykem moci. Právě fakt, že lidstvo nemůže být sjednoceno pod jedním jazykem, podporoval kapitalismus a tisk.

Podle Gellnera „nacionalismus vyrůstá z modernity“.⁴⁴ Svá tvrzení o původu nacionalismu vyvozuje z rozdílů mezi agrární a průmyslovou společností. V agrární společnosti existuje vládnoucí třída, která je vodorovně rozvrstvenou menšinou (sestává z vojenské, správní, duchovní a někdy ještě obchodní podvrstvy). Je přísně oddělená od zemědělců a sedláků. Genetické a kulturní rozdíly byly přičítány tomu, co bylo ve skutečnosti pouze vrstvami rozrůzněných funkcí, aby se tak posílila rozdílnost a společnost byla vybavena autoritou a stálostí. Nerovnosti se absolutizují, ztělesňují, stávají se přijatelnějšími, získávají nádech nevyhnutelnosti a přirozenosti. Gellner souhlasí s E. Kedouriem, že nacionalismus není ani univerzální, ani nevyhnutelný. „Je nutným důsledkem či korelátém určitých společenských poměrů, které jsou shodou okolností *našimi* poměry a jsou také velmi rozšířené, hluboce zakořeněné a neodbytné.“⁴⁵

Společenství zemědělských výrobců bylo bočně rozvrstvené, silně kulturně rozrůzněné, nikoho to však příliš nezajímalo. Co se týče církví, snažily se sice různě zasahovat, ale nikdy nemohly být ve svém úsilí opravdu úspěšnými. Neměly totiž dostatek prostředků, pouze si dokázaly zajistit, aby jejich ideál byl sice platnou, ale nepoužívanou normou. Dále

⁴³ Renan, Ernest, Co je to národ?, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 28.

⁴⁴ Gellner, Ernest, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 412.

⁴⁵ Tamtéž, s. 410.

pak je nutné si uvědomit, že gramotnost (zřízení přiměřeně stálého standardizovaného písma) náležela v této společnosti pouze některým.

Většina společnosti se reprodukovala podle zásady „jedna k jedné“, kdy děti zůstávají na jednom místě, kde jsou okolím vychovány tak, aby byly podobné předkům, čímž se dosáhlo toho, že se společnost a její kultura zachovala. Gellner tento způsob výchovy nazývá endovýchova. Stará stabilita a společenské role jsou však neslučitelné s průmyslovou společností. Dochází k mnoha inovacím a změnám, které jsou trvalé a souvislé a sama stálost změn v zaměstnání se stala stálým rysem společenského řádu. Z toho Gellner vyvozuje, že nacionalismus má kořeny v určitém druhu dělby práce. Rostoucí produktivita způsobila, že dělba práce byla složitá a stále se měnila, což znamenalo, že lidé nemohli zůstat na jednom místě celý život, postavení se zřídka předávalo z otce na syna, občanské majetky byly značně labilní.

Tato společnost je nejspecializovanější společností vůbec, její výchovný systém je ale zároveň nejstandardizovanější, protože jen tak umožňuje snazší přeškolenost, která je pro moderní společnost nezbytná. Ideál universálnosti a ústředně zajištěné výchovy a právo na vzdělání je částí panteonu moderních hodnot. Již není možné dodržovat zásadu „jedna k jedné“, ale je nutné použít centralizovanou metodu, což je výchova ve vzdělávacím středisku, odděleném od místní obce, které dětem poskytne onen standard. Tento způsob nazývá Gellner exovýchova. Jediná organizace, která je schopna zajistit chod takovéto výchovné infrastruktury, je stát.

Prvotním impulsem pro vznik nacionalismu, na kterém se oba autoři shodnou je změna daného pořádku ve společnosti. Zatímco u Andersona byla zásadní změna časového a prostorového chápání světa a s ním spojený úpadek náboženství a dynastických říší, pro Gellnera to byla změna v dělbě práce a s ním spojené zvýšení mobility. Ve svých pozdějších úvahách Gellner připouští, že kořeny nacionalismu můžeme nalézt již v období reformace a renesance. Podobu nacionalismu prý předjímá používání místních jazyků, rozšíření gramotnosti a přímý kontakt věřících s posvátným světem. Formulaci sdílené národní kultury napomáhá pravidelný slovní styk, ať už s úředníky či s božstvem.⁴⁶ Oba autoři zmiňují zprostředkovatele, díky nimž je mezi lidmi udržováno národní povědomí – u Andersona je to trh, u Gellnera státem řízená výchova – roli těch, kteří vše uvedli do pohybu, nechávají v pozadí. J. Breuilly upozorňuje na to, že Anderson vysvětluje, jak se

⁴⁶ Gellner, Ernest, *Encounters with Nationalism*, Blackwell Publishers, 1994, s.186.

rozvíjí nové představy a jak mají být organizované, ale nevysvětluje, proč mají vyvolat reakci širokých vrstev.⁴⁷ Rolí jednotlivých aktérů se zabývá M. Hroch, který v případě českého národního hnutí zohledňuje pohled na nacionalismus shora i zdola a zmiňuje i situaci a postup vlastenců.⁴⁸

4.2. Dosavadní etapy vývoje nacionalismu

Podle Andersona začal úpadek pevně zakořeněných jistot (jazyky pravdy, organizovanost okolo centra, pojetí současnosti) nejprve v západní Evropě a poté se rozšířil do dalších míst. Evropský svět se šířením humanismu a evropskou expanzí začal smršťovat. Na podkladě nově objevených kultur začaly vznikat utopie, přestaly se hledat modely jen v antice. Objevy pak vedly k revoluci v oblasti jazyků.

První modelové národní státy však podle Andersona nevznikaly na evropském kontinentě a na základě jazyka, nýbrž na západní polokouli na konci 18. a začátku 19. století. Šlo o takzvané kreolské státy a koloniální nacionalismus. Jazyk se v tomto nacionalismu nebral v úvahu, neboť byl stejný jako jazyk těch, od nichž se kreolové chtěli oprostit. Místo toho se vůdci národního hnutí vztahovali k mrtvým, s nimiž je nevázala žádná jazyková spojitost. Vůdčí roli zde měli bohatí velkostatkáři, kupci a různí odborníci. Díky zlepšení komunikace mezi koloniemi a jejich evropskými protějšky se do kolonií dostávaly nové ekonomické a politické teorie, které se zde lépe usazovaly. V koloniích hrál rozvoj tisku a distribuce novin zásadní roli.

Podle Gellnera je nacionalismus záležitostí minulých dvou století v Evropě, tuto dobu rozděluje do pěti etap. První etapou je pro něj období Vídeňského koncilu, kdy „nebyl národnostní princip ještě uznáván, ačkoliv předpoklady k jeho uskutečnění již působily“.⁴⁹ Vídeňský koncil byl neúspěšným pokusem zabránit revolucím a národním hnutím v Evropě. Obnovil dědičné monarchie a vytvořil větší dynastické celky spojením některých zemí. Nedlouho po kongresu Evropu nicméně zasáhly nepokoje a revoluční hnutí již nebylo možné zastavit. Druhá etapa zahrnuje období iredentismu až do konce roku 1918. V tomto období se již nacionalismus zdál lidem přirozený a spravedlivý, ale ještě se neuplatnil politicky.

Stejně období se podle Andersona vyznačuje lidovým a oficiálním nacionalismem. Říká, že v Evropě nabyl nacionalismus podoby obrození, které se primárně vztahovalo k jazyku.

⁴⁷ Breuilly, John, Přístupy k nacionalismu, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 334.

⁴⁸ Hroch, Miroslav, Na prahu národní existence: touha a skutečnost, Mladá fronta, Praha 1999

⁴⁹ Gellner, Arnošt, Národy a nacionalismus, nakl. Josef Hříbal, Praha 1993, s. 8.

Spojení pojetí národa s osobním vlastnictvím jazyka hrálo v Evropě důležitou roli. Slovníky se staly ukazatelem obsažnosti a postupného zrovnoprávnění jazyků. 19. století se stalo věkem lidí, kteří se zabývají jazykem a tvorbou, která s ním pracuje. Jejich činnost byla pro utváření nacionalismu ústřední. Velkou důležitost zde měl i vývoj škol a univerzit. Tištěný jazyk poskytl soudržnost především měšťanstvu, které tak jako první dosáhlo solidarity na základě „představy“. Ve 20. letech 19. století již měly evropské státy vzor nezávislého národního státu k dispozici. První evropské nacionalismy měly lidový charakter. Bylo potřeba zničit nevolnictví, prosadit vzdělání lidu, rozšířit volební práva, apod. V reakci na tento lidový nacionalismus se v devatenáctém století začal šířit také oficiální nacionalismus, iniciovaný dynastickými vládci ve snaze ubránit vlastní moc (viz 3.3. Oficiální nacionalismus). Z pojmu národ se díky industrializaci pomalu začal vytrácet prvek etnického, jazykového či geografického původu. Důvodem vedle zvýšené mobility byla také potřeba velkého počtu bilingválních úředníků a rozvoj moderního způsobu vzdělávání. Veškerá školní historie byla napsána už pod vlivem všudypřítomného nacionalismu. Konec 19. století charakterizuje rostoucí migrace, vzestup nových tříd, odpor tradičních vrstev proti modernitě, demokratizace politiky a vytváření moderního administrativního státu. Pro nacionalismus let 1880-1914 je charakteristické, že se do popředí dostává otázka práva sebeurčení národů, zesiluje se národní cítění nejen uvnitř mnohonárodnostních říší, ale také v již etablovaných národnostních státech. Mezi národy uvězněnými ve velkých říších se objevuje také filologický nacionalismus, rozmach lidového protonacionalismu, antisemitismu, sionismu apod. Hans Kohn považuje období první světové války za dobu, kdy se nacionalismus právě díky válce rozšířil do Asie.⁵⁰ Mezi dvě světové války Gellner zasazuje svoji třetí etapu - období vítězného, ale sebebodemílajícího nacionalismu – nové malé státy založené na národnostním principu byly příliš slabé, bylo v nich mnoho menšin. Nově nastavený systém se tak zhroutil pod tlakem Hitlera a Stalina. Anderson tvrdí, že po první světové válce byl národní stát legitimní mezinárodní normou, do druhé světové války vzniklo nejvíce národních států. Čtvrtou etapu, období 30. a 40. let, nazývá Gellner obdobím Nacht und Nebel (Noc a mlha). Etnické čistky (masové vraždění a nucené vystěhovávání) zapříčinilo, že se etnická mapa na mnoha místech východní Evropy zjednodušila. Za další etapu vývoje nacionalismu považuje Anderson nacionalismus 20. století, který byl v Evropě tvořen směsí lidového a oficiálního nacionalismu a v zásadních ohledech se

⁵⁰ Kohn, Hans, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 95.

podobal koloniálním nacionalismům dřívější doby. Jak v evropských státech, tak v koloniích mělo politickou důležitost mládí značící dynamiku, vývoj, revoluční vůli. V koloniích však šlo o první generaci, které šlo o to, vymezit se (jazykově, kulturně) oproti generaci rodičů a kolonizovaným vrstevníkům, kteří získali evropské vzdělání. Národní uvědomění se pak mohlo utvářet na základě sdílení stejného vzdělávacího systému (zkušeností, znalostí). Ten se v závislosti na místě lišil – docházelo k cestám za vzděláním, což se poté uplatnilo i v administrativní sféře. Na příkladě Indonésie autor ukazuje, že nacionalismus vynalezl tištěný jazyk, nikoli jazyk jako takový. Idea národa je v 20. století hluboce zakořeněna ve všech tištěných jazycích a národnost je neodlučitelně spjatá s politickým uvědoměním. Příklad relativně pozdního vzniku Švýcarska pak ukazuje úpadek vlivu jazykové uniformity na národnostní uvědomění v Evropě.

Gellner svou poslední pátou etapu spatřuje v procesu globalizace, kdy se „díky poměrnému hospodářskému zlepšení a sblížení průmyslových kultur [se] etnické nenávisti a pocity začínají poněkud zmenšovat“.⁵¹ V těchto svých úvahách se Gellner zamýšlí také nad tím, kam zařadit země, ve kterých byl výše zmíněný vývoj přerušen komunistickým režimem, který se snažil potlačit velkou část národních projevů. Dochází k závěru, že se tyto země mohou připojit k třetí, čtvrté i páté fázi vývoje. Zároveň ale poukazuje na to, že všechny tyto země během doby komunistického režimu prošly určitým hospodářským vývojem a s nacionalismem se tak následně setkávají na vyšší hospodářské úrovni než po první světové válce a mají co ztratit. Budou tedy jiné než země, ve kterých se rozvinula svobodná společnost rovnou z feudálně barokního absolutismu.

Gellner si dále všímá rozdílu mezi raným a pozdním obdobím industrializace. V raném období se očekává rovnostářství, ale převládá nerovnostářství. Kulturní stejnorodost ještě není uskutečněná, životní vyhlídky zámožných a chudých jsou rozdílné. Nový národ se rodí pouze tehdy, když se privilegovaní mohou lehce identifikovat kulturně, etnicky. Takový národ se tvoří kolem vysoké kultury, nebo kolem dřívější nižší kultury. V pozdním období už je to pouze pravá dřívější překážka proměnlivosti a rovnosti, která zabrání určení totožnosti a vytvoření nové hranice.

Pro srovnání uvádím ještě pár příkladů. M. Hroch rozděluje proces formování moderního národa do tří fází. Fáze A je obdobím učeneckého zájmu o vlastní kulturu; národní hnutí je plně v souladu s obecným modernizačním trendem k rozšiřování vědeckých poznatků ke vzdělávání lidu. Fáze B je obdobím národní agitace, kdy vlastenci přesvědčují ostatní o

⁵¹ Gellner, Arnošt, *Národy a nacionalismus*, nakl. Josef Hříbal, Praha 1993, s. 9.

příslušnosti k národu. Poslední fáze C je obdobím masového hnutí, které dosáhlo úplné sociální skladby. Cílem procesu je národní stát.⁵² Hans Kohn ještě zmiňuje fakt, že nacionalismus byl nejprve hnutím elit, poté hnutím buržoazie a nakonec hnutím mas.⁵³

4.3. Podoby nacionalismu a jeho rozšíření

Anderson považuje za místo původního vzniku národních států státy kreolské. Důležité je však říci, že se tak dělo vlivem přístupu evropských impérií k těmto oblastem. Na základě zasahování evropských mateřských zemí do dění v amerických státech, vznikala hnutí za národní nezávislost, vznikalo odhodlání vytvořit soběstačnou jednotku. Kreolští Američané byli připoutáni k místu svého narození. Postupem času nabírali na počtu a síle; byli ovládáni mateřskou zemí, ale zároveň pro ni byli životně důležití – co do moci se tak kreolský magnát vyrovnal feudálnímu baronovi. V době osvícenství se rozšířil názor, že kultura a charakter jsou ovlivněny klimatem prostředí – to zamezilo kreolanům žijícím v „divokém“ prostředí přístup k vyšším funkcím. Z toho vznikaly konflikty, které vedly ke vzniku amerického národního uvědomění, které se mohlo rozšířit až s příchodem tištěného kapitalismu. Liberalismus a osvícenství poskytlo dost materiálu k ideologické kritice starých časů a impéria. Hlavní roli v utváření nového uvědomění zde však hráli kreolští funkcionáři a provinciální kreolští tiskaři.

Vznik nacionalismu v bývalých koloniálních státech se ale váže spíše k nim samotným než k dynastickým říším v Evropě. Nejlépe je to vidět na třech institucích moci: sčítání lidu, mapa, muzeum. Zde uvádí příklad JV Asie, neboť ji kolonizovaly skoro všechny velké mocnosti. (1) S koloniální dobou se kategorie sčítání lidu staly patrnější a rasovější. Dřívější prvenství náboženské příslušnosti naopak zmizelo. Rasové kategorie vznikaly po dosažení nezávislosti, následně byly přetvářeny a znovu vymezovány. Záměrem inspektorů se stala snaha zmapovat co největší počet lidí, kteří by platili daně. Stát znásobil svou velikost a funkci a vytvořil nové byrokracie postavené na principu etnicko-rasové hierarchie. Pohyb lidí skrze paralelní řady pak vytvořil zvyky mobility, které daly podobu společenskému životu. Nejdůležitější byla nadále náboženská členství, která sloužila jako stabilní pomyslná společenství, ze kterých lidé vycházeli, v nichž našli oporu (později tuto funkci přebíral nacionalismus). (2) Tak, jak se vyvíjely mapy, měnil se pohled na geografické rozmístění, vymezení „národů“. Slovo „země“, ve smyslu teritoria, pak

⁵² Hroch, Miroslav, V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě, Lidové noviny, Praha 1999, s. 15-16.

⁵³ Kohn, Hans, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 90.

znamenal nový způsob chápání společnosti v oblasti politiky. Mapy ve spojení s mocí fungovaly na bázi totalizující klasifikace. Mapy jako historické důkazy sloužily k potvrzení legitimacy ovládnutí nově nabytých území. Mapa dále sloužila jako logo, znak země se tak dostával do širokého povědomí lidí. (3) Představa muzejnictví je hluboce politická, do počátku 19. století se jen málo koloniálních vládců zajímalo o starodávné památky. Důvodem zájmu o památky pak byla snaha konzervativců, aby původní obyvatelstvo zůstalo původním obyvatelstvem, fakt, že formální ideologický program rekonstrukcí stavěl jejich tvůrce a původní obyvatelstvo do určité hierarchie a nakonec i to, že památky byly pro stát prostředkem, jak uchránit zobecněné tradice, jak učinit z kolonie svou vlast. Památky se staly symboly národní identity.

Potud místo, kde vznikají první soběstačné národní státy. Nacionalismus se však záhy začal rozvíjet i v evropských a dalších oblastech. Jak jsem již výše zmínila Hans Kohn rozlišuje mezi západním a východním nacionalismem. S tím však Anderson nesouhlasí – pochybuje, že by bylo možné učinit takové rozlišení. Dokládá to na faktu, že mnoho nejstarších asijských nacionalismů (indický, japonský) je starší než nacionalismy v Evropě. Navíc se mezi asijskými a dalšími nacionalismy dají najít podobnosti – starší asijské nacionalismy se dají kupříkladu připodobnit k těm v Latinské Americe či na Kubě, dokonce i nacionalismus Meiji je podobný oficiálním nacionalismům, které se objevují na konci 19. století v carském Rusku, otomanském Turecku či ve Velké Británii. Prvky kreolského nacionalismu se neomezují jen na americký kontinent, nalezneme je i v taiwanském, singapurském či australském nacionalismu. Dalším důvodem, proč se pozdržet rozlišování mezi východním a západním nacionalismem, je nestálost hranice mezi Východem a Západem samotným. A ani migrace obyvatel nepřispívá k tomuto záměru. Anderson si všimá jednoho zajímavého prvku – kreolská podoba nacionalismu se během posledních století objevuje na všech kontinentech. Zásadní věcí, která tyto nacionalismy odlišuje od ostatních je to, že se nepovažují za vlastníky jazyka (ten je totiž jazykem impérií, které původně jejich státy kolonizovaly). Anderson tedy navrhuje spíše rozdělení na kreolský a oficiální nacionalismus než na východní a západní. Zároveň zmiňuje ještě jednu podobu nacionalismu, která má kořeny pouze v Evropě. Tou je podle něj lingvistický nacionalismus (český, maďarský, polský,...), který spočívá v boji proti jazyku dynastické říše. Následně se stal vzorem pro další nacionalismy v různých koutech světa. S příchodem globalizace se stále více vytrácí prvek jazyka z národních identit a vzniká tak nová podoba

nacionalismu, která zásadně popírá možnost rozlišení mezi východním a západním nacionalismem.⁵⁴

Gellner se snaží vytvořit typologii nacionalismů tak, že vypracovává kombinace rozhodujících činitelů – moci, přístupu k výchově či k životaschopné vysoké kultuře, totožnosti nebo různosti kultury a kapitálu (vlastnictví a bohatství).

Prosazování pořádku je v rukách některých členů společnosti. S větším přístupem ke vzdělání mohou podle Gellnera nastat čtyři situace. (1) moc mají v rukách pouze ti, kteří mají přístup k jistému druhu vzdělání (raný industrialismus, raný proletariát), (2) přístup k moci mají i ostatní – nerovnost moci zůstává, ale kulturní a výchovné rozdíly se zmenšily (pozdní industrialismus), (3) přístup k moci mají masy (tradiční agrární společnosti), (4) moc nemá nikdo – nikdo totiž nemá přístup k důležitým dovednostem (stagnující agrární společnost).

V přístupu k výchově či vysoké kultuře hrají roli rozdílné alternativy a možné situace.

Přístup ke kultuře je někomu zabraňován proto, že patří k jiné kultuře nebo že mu chybí vzdělání. Gellner zmiňuje několik situací, které vyvolávají nebo maří nacionalismus. V raném industrialismu mají přístup ke vzdělání a moci někteří, pokud jsou privilegovaní nebo kulturně odlišeni, neděje se nic radikálního. V pozdním industrialismu mají přístup ke vzdělání všichni bez kulturních rozdílů. V dalším případě je jedna politicky slabá podskupina privilegovaná hospodářsky i v přístupu ke vzdělání, ale protože ji nelze oddělit od většiny, nic to nevyvolává.

Kapitál se stejně jako kapitalismus zdá být přeceňovanou kategorií, je nahrazen přístupem ke vzdělání.

Gellner ve svých úvahách považuje nacionalismus za prvotně evropskou záležitost. Stanoví jeho dvě možné podoby, které připodobňuje k západnímu a východnímu nacionalismu Johna Plamenatze. Západní nacionalismus je podle Plamenatze mírný a příjemný, jedná ve jménu dobře vyvinutých vysokých kultur, potřebuje pouze upravit politickou situaci a mezinárodní hranice. Východní nacionalismus naopak nejedná ve jménu uzákoněné vysoké kultury, je odporový, postrádá kulturní základnu – proto je zde nutné silné kulturní ovlivňování, občas dochází k výměně a vyhnání obyvatelstva.

Gellner tyto podoby nacionalismu nazývá „sjednocovací nacionalismus“ v případě Itálie a Německa (u Plamenatze západní) a „klasická habsburská forma nacionalismu“ (u

⁵⁴ Převzato z článku B. Andersona v časopise New Left Review: <http://newleftreview.org/A2320>

Plamenatze východní), která se vyskytuje i na jih a východ od rakouské monarchie. V klasické habsburské formě existuje skupina mocných, která má přístup k moci, vysoké kultuře i ke vzdělání a různé skupiny bezmocných, kteří nemají přístup ke vzdělání, mají ale vlastní lidovou kulturu, kterou mohou přetvořit na kulturu vysokou. Tato nově vzniklá vysoká kultura se většinou opírá o pravou nebo smyšlenou vzpomínku na politickou jednotku, ke které se daná skupina vztahovala. Za příznivých okolností může vytvořit nový stát. V případě druhé formy – sjednocovacího nacionalismu – mají ke vzdělání přístup obě vrstvy (ta s přístupem k moci i ta bez něj). Rozdělujícím prvkem jsou zde kulturní rozdíly, které bylo třeba napravit politickým zastřešením kultury a vytvořením institucí, které by se s takovou kulturou ztotožnily.

Vedle těchto dvou základních forem Gellner ještě zmiňuje nacionalismus v diaspoře. Některé hospodářsky výjimečné skupiny jako jsou Židé, Řekové, Arméni či Pársíové za sebou mají dlouhou tradici rozptýlení. Kdysi měl stát zájem chránit menšinu, která se dala snadno zdaňovat, poté ale začal mít větší zájem zbavit ji hospodářských monopolů tím, že ji vyvlastní a bude ji pronásledovat. Proti takovým menšinám se obracela i nespokojenost ostatních obyvatel. Za takové situace se menšina mohla buď přizpůsobit nebo zbavit své specializace, podřízenosti a vytvořit vlastní stát. Pro tyto nacionalismy je tedy prvotním zájmem získat území, na kterém by daný stát mohly vytvořit.

Kromě výše popsaných základních typů nacionalismu se Gellner zmiňuje ještě o dvou případech, které dotváří jeho představu. Gellner tvrdí, že islám a jeho individualistická jednotná teologie je prakticky vzorem pro nacionalistické požadavky. Islám měl dvě tváře – jedna byla přizpůsobena nábožensky a společensky pluralitnímu venkovskému lidu, druhá určena náročnějším, individualistickým městským vzdělancům. Tak může arabský, muslimský nacionalismus založený na anonymní územní obci zachovávat zvláštní poučky, které byly dříve hlášány duchovenskou vrstvou. Jednoduchost pouček, přísný unitarismus pomohl islámu přežít v moderním světě lépe, než to dokázala jiná náboženství. Jestliže islám dovoluje přežít předprůmyslové velké tradici duchovenstva jakožto národního, společensky všeobsláhlého způsobu vyjádření a jakožto víry ve společenství nového životního stylu, potom mnoho nacionalistů na jih od Sahary má zájem na opačné krajnosti – používání cizí, evropské kultury. V jádru jejich nacionalismu je rozlišovací rys – barva pleti. Jsou sjednoceni vyloučením, nikoli společnou kulturou. V koloniálních státech se tedy vyvinul černý nacionalismus. Jazykové samostatnosti bylo bráněno nejen přednostmi cizí – koloniální řeči, ale i obrovským množstvím různých jazyků. Gellner odmítá připustit, že by byl nacionalismus celosvětovým problémem. „Problém nacionalismu se

v podstatě objevuje pouze ve světě, v němž jsou státy považovány za samozřejmost a kde je po nich poptávka.“⁵⁵

Hans Kohn zmiňuje stanovisko Walta Whitmana, který rozděluje nacionalismus na uzavřený a otevřený. U uzavřeného typu, který se vztahuje k minulosti, je zdůrazněn autochtonní charakter národa, společný původ a půda. Otevřený, který je naopak nasměrován do budoucnosti, stojí na územním uspořádání a státně organizované společnosti nerozlišující rasu.⁵⁶ Šíření nacionalismu je podle něj výsledkem evropanizace a modernizace nezápadních a předmoderních společností.⁵⁷

⁵⁵ Gellner, Ernest, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 407.

⁵⁶ Kohn, Hans, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), s. 91.

⁵⁷ Tamtéž, s. 88.

Identita a její proměny

V poslední kapitole své práce bych se ráda věnovala vyhlídkám, které má nacionalismus do budoucna. Vzhledem k tomu, že k interpretaci a komparaci určitého jevu je potřeba časový odstup, dostávám se zde spíše do oblasti úvah.

5.1. Budoucnost nacionalismu

Anderson i Gellner se ve svém díle shodují na tom, že nacionalismus v budoucnu nevymizí, a současné dění tuto předpověď dosud nepopřelo. Zároveň se však již nějakou dobu setkáváme s pojmy, které s teorií nacionalismu nejsou ve zjevném souladu, s pojmy jako globalizace, multikulturní společnost, multikulturalismus integrace apod. Tuto kapitolu tedy věnuji úvahám o tom, jaké bude další směřování dvou fenoménů tzv. politiky identity – nacionalismu a multikulturalismu. V úvahu přitom vezmu pouze oblasti, ve kterých se v určité podobě objevují oba fenomény. Nejprve bude vhodné zmínit několik slov k termínu politika identity. O politice identity se hovoří od konce 60. let minulého století ve spojení s integrací přistěhovalců, v rovnoprávném přístupu k věcem veřejným, ale i se sílícími nacionalistickými hnutími a s poválečnými dekolonizačními procesy. Mezi jednotlivcem a monokulturním státem často stojí různorodé zvláštní skupiny (domorodci, přistěhovalci, minority apod.), které zápasí o vlastní uznání a potvrzení vlastní identity, čímž představu o monokulturnosti státu narušují. Celý koncept politiky identity je vnitřně dosti problematický. To platí především pro Evropu, která ráda zapomíná, že „rubem rozvoje kapitalismu a liberálně-demokratických institucí v evropských společnostech se stala kolonizace zbytku světa, která byla implicitně či explicitně ospravedlňována ideou kulturní či rasové nadřazenosti.“⁵⁸ Gellner v roce 1995 řekl, že liberalismus, dominantní světová politická teorie, spočívá na nepevných filosofických základech.⁵⁹ Salman Rushdie říká, že „ve věku masové migrace a internetu je kulturní pluralita nezvratitelným faktem: sen o čisté monokultuře je v nejlepším případě nedosažitelný“. Zároveň ale upozorňuje na

⁵⁸ Barša, Pavel, Politická teorie multikulturalismu, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003, s. 10

⁵⁹ Čulík, J., Filozof českého původu Ernest Gellner varuje, že liberalismus, dominantní světová politická teorie, spočívá na nepevných základech, <http://britskelisty.cz/1997/0707brit.htm#07>.

to, že „je poněkud obtížné oslavovat multikulturalismus, když Belgičané ‚severoafriického původu‘ naléhají na belgické ženy, aby páchaly sebevražedné atentáty.“⁶⁰

Jakou cestou se tedy společnost bude ubírat? Půjde dál cestou národního státu, multikulturního státu nebo snad dokonce multikulturního národa?

5.2. Historická paměť a národní identita

Gellner při pohledu do budoucna říká, že stále změny v zaměstnání spojené s důležitostí komunikace způsobují, že se vytváří jistý druh společenské rovnosti, zmenšeného společenského odstupu – což je základem jak moderního rovnostářství, tak i nacionalismu. Můžeme však očekávat, že se nacionalismus pozmění, zmenší se naléhavost národnostní horlivosti.⁶¹ Souhlasí s F. Revelem, který tvrdí, že přes vysokou míru globalizace zůstanou rozdíly mezi kulturními způsoby života a komunikací dost velké, proto budou stále vyžadovat zvláštní zacházení a tudíž i různé kulturně-politické jednotky, ať už budou svrchované nebo ne. Podle Gellnera nacionalismus nevymizí, neboť bude stále platit národnostní požadavek shody politické jednotky a kultury. Ale zároveň se budou národnostní střetnutí zmírňovat. Pozdní průmyslová společnost totiž nevyvolává tak hluboké společenské propasti jako společnost raně průmyslová. Zároveň není pravděpodobné, že přežije celé množství starých lidových kultur, ale mezinárodní hojnost kultur vysokých nám bezpochyby zůstane. Podobný názor má i F. Fukuyama, který říká, že nacionalismu nehrozí zánik, ale „vyspělé nacionalismy již zřejmě nejsou schopné vytvářet nová impéria, mohou pouze rozkládat ta existující.“⁶²

Podle Andersona stejně jako jedinec i národ potřebuje identitu, je mezi nimi ale rozdíl: národ nemá přesné datum vzniku a zániku, jeho vznik není nikdy přirozený. Biografie národa nemůže být nikdy sepsána tak, jako biografie jedince. Může se jen přizpůsobit času – jeho genealogii tu pak tvoří jeho mrtví příslušníci. Svoji představu o budoucnosti nacionalismu spojuje Anderson s rozvojem masové komunikace a zvýšenou migrací lidí. Vzhledem k běhu událostí hovoří o dvou nových podobách nacionalismu – internetovém nacionalismu (ve zkratce je to nacionalismus, který je přístupný skrze nové prostředky komunikace) a tzv. „long-distance“ nacionalismu (nacionalismus spojený jak s migranty a uprchlíky, tak se smíšenými manželstvími). V mnohých zemích se setkáme s nejednou minoritní skupinou, která se považuje za příslušníky jiného národa. Mají své školy, tisk,

⁶⁰ Britské listy, Salman Rushdie: Multikulturalismus má své hranice, <http://blisty.cz/2005/12/14/art26119.html>

⁶¹ Gellner, Arnošt, *Národy a nacionalismus*, nakl. Josef Hříbal, Praha 1993, s. 123-125.

⁶² Fukuyama, Francis, *Konec dějin a poslední člověk*, Rybka Publishers, Praha 2002, s. 261.

spolky apod. a hlavně mají možnost vyjádřit svoji příslušnost na nesčetných webových stránkách. Takové stránky bývají, jak Anderson podotýká, často dosti nacionalistické. Jeden ze základů „long-distance“ nacionalismu položilo zrovnoprávnění žen (Anderson přiznává, že dříve nevěnoval pozornost roli žen v nacionalismu, nachází ji teprve v tomto období). Poté, co ženy nabyly stejných práv jako muži, vyvstala otázka, co s národností žen, které se provdaly za muže příslušející k jiným národům. Takové ženy už nebyly nutně podřízeny svým mužům a nemusely tak přejmout jejich národnost – získaly dvojitý občanství. Zde Anderson naráží na problém, se kterým se často setkávají děti vzešlé z takovýchto manželství. Chtějí příslušet k obojímu, ale to nejde vzhledem k tomu, že většina z nás nepovažuje za přirozené cítit vazbu ke dvěma zemím. Dalším faktem, který nacionalismus tohoto typu podporuje, je skutečnost, že mnoho lidí (většinou příslušníci minorit daných zemí) cítí příslušnost k zemi, kterou ve svém životě ještě nikdy nenavštívili.

Předpovědi o konci nacionalismu, jako je například ta E. Hobsbawma, že „nacionalismus je historický jev, produkt poměrně nedávné minulosti, sám podléhající změně a s mizivou pravděpodobností, že bude trvat neomezeně“⁶³, viditelně nemají šanci na úspěch. A to i přesto, jak Gellner říká, že by měl nacionalismus v moderním světě rychle vymizet, neboť jsou odstraňovány jeho samotné základy.⁶⁴ Leoš Šatava nazývá koncept národa koncepcí „bud’-anebo“ – člověk přísluší k určitému etniku, nebo nepřísluší, třetí varianta neexistuje. Vidí ji jako nejběžnější model života v evropských zemích a z hlediska zachování etnicity jakožto hodnoty jako ten nejúčelnější.⁶⁵

Kohn vidí aktuální roli nacionalismu ve dvou různých světlech. Na jednu stranu je podle něj rozvratnou silou, která vyvolává jednostranné a zaslepené soudy. Zároveň je však důležitým faktorem v boji proti uniformitě, který zamezuje nadvládu některých mocností a brání svobodu kolektivních skupin.⁶⁶

Než přistoupíme k samotnému multikulturalismu, zmíním tři modely národní integrace tak, jak je popisuje P. Barša. Jedním modelem je důsledná asimilace, jejímž příkladem je Francie. Stát má být v tomto případě souhrnem svobodných a rovných občanů, jejichž

⁶³ Hobsbawm, Eric, Několik úvah o nacionalismu, in Pohledy na národ a nacionalismus, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 124.

⁶⁴ Gellner, Ernest, Prorokův triumf, Marxovo selhání, Nová přítomnost, 3/98, s. 18. Základy nacionalismu má na mysli etnické, kulturní a národnostní rozdíly.

⁶⁵ Šatava, Leoš, Etnické menšiny: snahy o zachování identity a jazyka, in Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě, Zora Hlavičková a Nicolas Maslowski (ed.), CES, Praha 2005, s. 16.

⁶⁶ Kohn, Hans, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 98.

zvláštnosti jsou odsunuty do jejich soukromí. V druhém, britském modelu naopak skupiny se svými zvláštnostmi vstupují do veřejného prostoru, kde uplatňují svoje specifické požadavky. Třetím modelem je pak jakýsi přechodný typ, který představuje Německo. Odlišné skupiny v tomto případě nemají žádnou naději na integraci, jejich přítomnost je chápána jen jako dočasná.⁶⁷

5.3. Teorie multikulturalismu a evropská identita

Čím více se jednotlivé země snaží uplatňovat zásady otevřené společnosti, tím více se musí zamýšlet nad otázkou jednoty národa a pluralismu. Do popředí se tak často dostává druhá varianta politiky identity. Multikulturalismus je politika, která se může uplatňovat právě v takových zemích, jejichž obyvatelé pocházejí z různého kulturního prostředí.

Giovanni Sartori, stejně jako jiní teoretici v této oblasti, považuje multikulturalismus za silnější variantu pluralismu. Multikulturalismus je na rozdíl od pluralismu, který byl pouze výsledkem historického dění, záměrným projektem, který má uskutečňovat určité vize. Zatímco pluralismus odlišnosti pouze uznává, multikulturalismus navíc podporuje jejich tvorbu. Sartori zmiňuje dvě verze multikulturalismu: první se podrobuje kritériím pluralismu, zatímco ta druhá, úspěšnější, pluralismus popírá – vyzdvihuje jednu kulturu nad ostatní. Zároveň upozorňuje, že je potřeba nezaměňovat kulturu a etnikum. Kultura z pohledu multikulturalismu totiž může vystihovat kulturní tradici, ale i jazykovou, náboženskou, etnickou identitu a jiné.⁶⁸

Barša rozděluje multikulturalismus na multikulturalismus separace, který hlásá vydělování zvláštních kultur jako do sebe uzavřených enkláv, a multikulturalismus integrace, který se snaží o propojování takových kultur. Ve svých úvahách se snaží vyzdvihnout a obhájit druhou variantu – multikulturalismus integrace. Ve své knize dále rozlišuje tři možné roviny integrace: kulturní, sociálně-ekonomickou a občansko-politickou. Kulturní integraci ještě dále dělí na: asimilaci, tavicí tyglík, kulturně-pluralistickou a multikulturalismus. Zápornou alternativou této integrace je pak kulturní segregace. V případě asimilace se skupina vzdá svých zvyků a hodnot a rozpustí se ve většinové společnosti, v případě tavicího tyglíku ji ještě obohatí o nové prvky. Pokud menšina zůstane kulturně odlišná a soudržná, mluvíme o kulturně-pluralistické integraci, ekonomicky a politicky je však menšina součástí zbytku společnosti. Multikulturalismus

⁶⁷ Barša, Pavel, Politická teorie multikulturalismu, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003, s. 10-14.

⁶⁸ Sartori, Giovanni, Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci, nakl. Dokořán, Praha 2005, s. 39-46, 75.

pak skutečnost kulturní plurality povyšuje na jev žádoucí pro společnost. Pro doplnění uvádím i rozdělení dalších dvou forem integrace: sociálně-ekonomická integrace může být úplná nebo částečná, zápornou variantou je ekonomická segregace. V případě integrace občansko-politické je to asimilace či akomodace a zápornými projevy může být politická segregace (kontrola většinou) a etnicko-kulturní konflikty.⁶⁹

Stejně jako nacionalismus má i multikulturalismus různé podoby závislé na místě výskytu a historických souvislostech. V zásadě můžeme rozlišit dvě základní podoby – multikulturalismus v evropských zemích, které se potýkají s imigrací z neevropských oblastí, a multikulturalismus v přistěhovaleckých zemích, které jsou díky své povaze rozdílným kulturám otevřenější.

Možnou budoucnost vidí Barša v programu multikulturního národa, který je geograficky, kulturně a politicky specifický a je v něm místo pro každého. Ve skutečnosti se již dnes ocitáme v situaci, kdy nepotřebujeme objevovat nové kultury, protože se nachází všude kolem nás. Barša píše: „Rychlost a jednoduchost přesunu kapitálu, lidí, informací a kulturních symbolů na úrovni planety způsobují, že každá vyspělá země a každé velké město představuje uzel transnacionální sítě, v němž se jako v leibnizovské monádě odráží celý svět.“⁷⁰ Začínají se ztrácet vazby na určité geografické, kulturní i politické místo, migrace se stává podmínkou života a rozdíly, které původně panovaly mezi evropskými a přistěhovaleckými zeměmi, mizí. „Je-li každé místo na planetě v zásadě otevřené pro informaci, obchodní transakci či migraci, pak je na něm potenciálně přítomný celý svět,“⁷¹ říká dál Barša. Díky moderním technologiím je možné a běžné mít více kulturně-skupinových identit, proto již podle Barši není možné slučovat politickou a kulturní jednotku, je potřeba přeměnit monokulturní evropské národy v národy multikulturní – a to cestou změny vědomí každého z nás a změnou politických institucí. Oproti svému modelu bud’-anebo Leoš Šatava zmiňuje ještě model „nejen-ale i“, který odpovídá koncepci multikulturalismu. Předpokládá, že cestou tohoto modelu se v budoucnu vydá většina společnosti.⁷²

⁶⁹ Barša, Pavel, Politická teorie multikulturalismu, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003, s. 19, 231-240.

⁷⁰ Tamtéž, s. 296.

⁷¹ Tamtéž, s. 297.

⁷² Šatava, Leoš, Etnické menšiny: snahy o zachování identity a jazyka, in Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě, Zora Hlavičková a Nicolas Maslowski (ed.), CES, Praha 2005, s. 17.

Závěr

Jedním z hlavních cílů této práce bylo zodpovědět čtyři základní otázky kladené teoretiky na poli nacionalismu, a to prostřednictvím myšlenek Benedicta Andersona a Arnošta Gellnera. Srovnání v této podobě zajisté není vyčerpávající. Pokud jej ale budeme chápat v souladu s kruhovou strukturou porozumění jako jeden z projektů, bude myslím postačující. V krátkosti tedy shrnu získané poznatky do několika závěrů, které snad nebudou příliš unáhlené.

(1) Vznik nacionalismu předchází vzniku národů – představovaných společenství, které se zakládají na společné vůli a sdílení kultury. Důležité je spojení národa se státem (ať už impuls vychází od státu, který chce být národní, nebo od národa, který chce mít svůj stát). Zásadní funkci v ustavování národa má jazyk a výchova, jež jsou rozšiřovány prostřednictvím trhu a státem řízeného vzdělávacího systému.

(2) Nacionalismus se začíná objevovat v druhé polovině 18. století a důvodem pro jeho vznik jsou společenské změny té doby (změna chápání prostoru a času, změna dělby práce, apod.).

(3) Nacionalismus v Gellnerově podání prochází různými stádii vývoje – od neuznávaného, přes přirozený, spravedlivý, politický, vítězný a sebepodemílající, agresivní až po umírněný. Zmiňuje dvě základní podoby nacionalismu – sjednocovací a klasický habsburský – a další jako například nacionalismus v diaspoře či muslimský nebo černý nacionalismus. U Andersona se nacionalismus ubírá cestou od revolučního koloniálního, přes lidový a oficiální, až po nové formy jako je jazykový nacionalismus.

(4) Zatímco pro Gellnera je místem původu nacionalismu Evropa, odkud se potom šíří do dalších oblastí, pro Andersona je to Amerika (avšak v závislosti na vlivu evropských mocností a vývojem společnosti v nich), která poskytla vzor Evropě, skrze kterou se nacionalismus šířil dále do jejích dalších kolonií.

V úvodu jsem se dotkla otázek, jak se vyrovná idea multikulturalismu a evropského společenství s pevnými kořeny nacionalismu a do jaké míry jsme schopni podstoupit ztrátu vlastní *národní* identity. Elie Kedourie ve svém díle říká: „Co nám ale dnes připadá přirozené, bylo kdysi neznámé a cizí a vyžadovalo všemožné zdůvodňování, přesvědčování a dokazování; co vypadá jednoduše a jasně, je ve skutečnosti záhadné a

uměle zosnované; je to výsledek dnes již zapomenutých okolností i bytostného úsilí, jež je nyní pouze akademickým zájmem, a pozůstatek někdy neslučitelných, a dokonce rozporných metafyzických systémů.“⁷³ Podobně hovoří Raymond Grew“ „Jestliže víme, že národní identity jsou historicky konstruované, můžeme dekonstruovat jejich rétoriku a rituál.“⁷⁴ Může se tedy zdát, že je nacionalismus pouze prostředkem k dosažení určitých cílů a z této podstaty by tedy neměl přetrvávat déle než je nutné. Ačkoli je Hobsbawmova teze o omezeném trvání nacionalismu v posledních letech považována za překonanou, ráda bych zmínila jeden její podstatný aspekt: nezmizí rozdíly, kterými nacionalismus vymezuje „národy“, skupiny se takto nepřestanou identifikovat, ale sociální, ekonomické a politické podmínky, ze kterých se vyvozuje existence takových skupin, se natolik změní, že už nebude možné v dané situaci používat pojmy „národ“ a „nacionalismus“ v takové podobě, v jaké se dosud používaly.⁷⁵ Dle mého názoru stojí toto mínění za povšimnutí. Spojení národa a státu bylo ve své době značně přínosné. Pod tíhou společenských změn se zvětšovala role státu, ten však byl dosti odosobněný – zatímco národ bylo možné přirovnat k jedinci. Dá se říci, že vdechl státu duši, národní stát se tak stal ekvivalentem rodiny. Toto spojení však spolu s větší prostupností hranic jednotlivých států ztrácí na síle.

Evropa, jak se zdá, si vybrala cestu multikulturního národa. Tendence ve společnosti směřují ke stále větší otevřenosti a mobilitě, je tedy dosti pravděpodobné, že stávající identity pozбудou na aktuálnosti a bude potřeba vytvářet identity nové. To s sebou může nést mnoho konfliktů. Zabránit by tomu mohlo důsledné oddělení veřejného-jednotného od soukromého-rozmanitého. Otevřená společnost bezpochyby skýtá možnost svobodně si vybrat vlastní identitu. Každá identita však potřebuje svůj pevný základ, který musí být rozmanitý, má-li mít jedinec možnost výběru. Společnost by tedy měla být otevřená všem podobám identit, měla by dbát o zachování rozmanitých podkladů pro jejich tvorbu a nesnažit se identity vytvářet, přetvářet či vnučovat.

⁷³ Kedourie, Elie, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 100.

⁷⁴ Grew, Raymond, Konstrukce národní identity, in Pohledy na národ a nacionalismus, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 216.

⁷⁵ Hobsbawm, Eric, Několik úvah o nacionalismu, in Pohledy na národ a nacionalismus, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, Praha 2003, s. 124.

Seznam použité literatury a dalších zdrojů

Knihy:

Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londýn, 1991

Anderson, Benedict, Pomyslná společenství, in *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 239-269

Barša, Pavel, *Politická teorie multikulturalismu*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2003

Bauer, Otto, Národnostní otázka a sociální demokracie, in *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 36-45

Breuilly, John, Přístupy k nacionalismu, in *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 317-348

Fukuyama, Francis, *Konec dějin a poslední člověk*, Rybka Publishers, 2002

Gadamer, H.G., *Problém dějinného vědomí*, Filosofia, Praha 1994

Gellner, Arnošt, *Národy a nacionalismus*, nakladatelství Josef Hříbal, Praha, 1993

Gellner, Ernest, *Encounters with Nationalism*, Blackwell Publishers, 1994

Gellner, Ernest, Nacionalismus, in *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 403-417

Grew, Raymond, Konstrukce národní identity, in *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 203-216

Hobsbawm, Eric, Introduction: Inventing Traditions, in *Hobsbawm, E., Ranger, T., The Invention of Tradition*, Cambridge 1983

Hobsbawm, Eric, Několik úvah o nacionalismu, in *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 109-124

Hroch, Miroslav, V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě, *Lidové noviny*, Praha 1999

Hroch, Miroslav, Na prahu národní existence: touha a skutečnost, *Mladá fronta*, Praha 1999

Hroch, Miroslav, *Evropská národní hnutí v 19. století*, Nakladatelství Svoboda, 1986

Hroch, Miroslav (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů*, Nakl. Slon, 2003

Kedourie, Elie, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 100-108

Kohn, Hans, Nacionalismus, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 87-99

Lemberg, Eugen, K psychologii nacionalismu, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 71-86

Macura, Vladimír, Znamení zrodu, H&H, Praha 1995

Pomian, Krzysztof, Evropa a její národy, Mladá fronta, Praha 2001

Renan, Ernest, Co je to národ?, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 24-35

Sartori, Giovanni, Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci, Esej o multietnické společnosti, nakl. Dokořán, Praha 2005

Smith, Anthony D., Etnický základ národní identity, in Pohledy na národ a nacionalismus, Čítanka textů, Miroslav Hroch (ed.), Nakl. Slon, 2003, s. 270-296

Šatava, Leoš, Etnické menšiny: snahy o zachování identity a jazyka, in Nacionalismus v současných dějinách střední Evropy: od mobilizace k identitě, Zora Hlavičková a Nicolas Maslowski (ed.), CES, Praha 2005

Články:

Gellner, Ernest, Prorokův triumf, Marxovo selhání, in Nová přítomnost, 3/98, str. 18-20

Hahn, H.H. a Hahnová, E., Démon Edvard Beneš, Lidové noviny, 3.dubna 2004

Müller, Karel B., Šance pro pozitivní identitu, in Přítomnost, podzim 2006, str. 24-26

Internetové odkazy:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Dějiny_nacionalismu

<http://www.nationalismproject.org>

<http://britskelisty.cz/1997/0707brit.htm#07>

http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/325_51GELLN.pdf

www.sagepub.co.uk/upm-data/9613_020037ch1and2.pdf

www.culcom.uio.no/aktivitet/anderson-kapittel-eng.html

<http://newleftreview.org/A2320>

<http://blisty.cz/2005/12/14/art26119.html>